

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

***«Особливості екологічного виховання дітей 5 років
засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий
період у ЗДО»***

студентки **Шпирин Альони Павлівни**

Науковий керівник: Турчин Тамара Миколаївна,
докт. пед. наук, професор

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент Матвієнко С.І.

канд. пед. наук, доцент Голота Н.М.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

м. Ніжин - 2019

Шпирин А. П. Особливості екологічного виховання дітей 5 років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО / А. П. Шпирин. – Кваліфікаційна робота. – Ніжин, 2019. – 102 с.

Наукова робота присвячена теоретичному та емпіричному вивченню проблеми екологічного виховання дітей п'ятого року життя за їх взаємодії з природою в літній оздоровчий період у закладі дошкільної освіти. Обґрунтовано сутність, зміст та засоби екологічного виховання дітей дошкільного віку. Визначено специфіку літнього оздоровлення дітей щодо проведення еколого-виховної роботи у закладі дошкільної освіти. Розроблено критерії та показники, визначено три рівні екологічної вихованості дітей п'ятого року життя. експериментально досліджено педагогічні умови екологічного виховання дітей п'яти років у літній оздоровчий період за взаємодії з природою. Розроблено та апробовано у практиці ЗДО програму взаємодії дітей із природою у період їхнього літнього перебування у закладі дошкільної освіти.

Ключові слова: екологічне виховання, взаємодія з природою, період літнього оздоровлення, заклад дошкільної освіти, діти дошкільного віку.

Shpirin A. p. Features of ecological education of children 5 years by means of interaction with nature in the summer health period in ZDO / A. P. Shpirin. – Qualifying work. - Nizhyn, 2019. - 102 p.

The scientific work is devoted to the theoretical and empirical study of the problem of ecological education of children of the fifth year of life for their interaction with nature in the summer health period in the preschool education institution. The essence, content and means of ecological education of preschool children are substantiated. The specificity of summer health improvement of children carrying out ecological and educational work in the institution of preschool education is determined. Criteria and indicators are developed, three levels of ecological education of children of the fifth year of life are defined. the pedagogical conditions of ecological education of children of five years in the summer health period of interaction with nature are experimentally investigated. The program of interaction of children with the nature during their summer stay in preschool education institution is developed and tested in practice of ZDO.

Key words: ecological education, interaction with nature, summer recovery period, preschool education institution, preschool children.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	9
1.1. Сутність та зміст екологічного виховання дітей дошкільного віку ..	9
1.2. Зміст та засоби екологічного виховання дітей 5-ти років	15
1.3. Специфіка літнього оздоровлення дітей щодо проведення еколого-виховної роботи у закладі дошкільної освіти	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	25
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5 РОКІВ У ЛІТНІЙ ОЗДОРОВЧИЙ ПЕРІОД ЗА ВЗАЄМОДІЇ З ПРИРОДОЮ	27
2.1. Критерії, показники та діагностичні методики екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період	27
2.2. Методика та результати дослідження рівнів екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період	32
2.3. Чинники впливу на екологічне виховання дітей п'яти років в їхній взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО	44
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	49
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5-ТИ РОКІВ ЗА ВЗАЄМОДІЇ З ПРИРОДОЮ В ЛІТНІЙ ОЗДОРОВЧИЙ ПЕРІОД У ЗДО .	51
3.1. Характеристика системи роботи з перевірки педагогічних умов екологічного виховання дітей 5 років у літній оздоровчий період за взаємодії з природою	51

3.2. Методика організації роботи з перевірки педагогічних умов екологічного виховання дошкільників 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО	57
3.3. Оцінка ефективності педагогічних умов екологічного виховання дошкільників 5-ти років за взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО	67
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що в останні роки надзвичайно рельєфно окреслилася важливість переосмислення засад глобального екологічного мислення, зниженням у суспільстві ціннісних орієнтирів на гармонійне спів буття з природою. У світі все яскравіше простежуються, загостренням глобальних проблем сучасної цивілізації, погіршенням екологічної ситуації в багатьох точках земної кулі. Кризова ситуація в суспільстві призвела до спотворення взаємин людини з природним оточенням як середовищем його життєдіяльності, що в кінцевому рахунку змінило природне, соціальне і культурне оточення. Природно-особистісний взаємозв'язок природним чином вплинув і на внутрішній світ людини, руйнуючи його ціннісні орієнтири, установки, потреби. Проблеми екосистеми стали предметом вивчення в теорії різних наук - природничих, філософських, педагогічних, психологічних, культурологічних.

Загальнотеоретичні тенденції, сформовані в різних сферах науки, знаходять новий розвиток в дошкільній педагогіці. У теорії дошкільної педагогіки складається системний підхід до вирішення проблем екологічного виховання дошкільнят, розробляються його зміст і технології. Проблемам екологічного виховання дошкільнят присвячені дослідження Г. Беленької, Е. Залкінд, Л. Захаревич, Є. Золотової, Л. Ігнатадшой, С. Ніколаєвої, Н. Рудовий, І. Хайдурової, І. Цветкової, Л. Ахметшіної та ін.

У даний час в області екологічного виховання проглядаються нові тенденції та проблеми, що свідчать про необхідність виходу екологічного виховання на якісно новий рівень. Все більш очевидним стає протиріччя між тими вимогами, які пред'являє до людини епоха екологічних катастроф і реальним рівнем екологічної вихованості підростаючого покоління. Низька ефективність зусиль призводить до висновку, що поза увагою залишається щось істотне, без чого неможливе значне підвищення рівня екологічної вихованості дошкільнят. На порядок денний постає необхідність глибокого

переосмислення досвіду розробки проблем екологічного виховання і пошук принципово нових підходів до його організації.

Вивчення стану екологічного виховання старших дошкільнят дозволило виявити ряд протиріч:

- між важливістю використання своєрідності та потужності потенціалу літнього стану природи для набуття дітьми екологічних знань та уявлень та практичним виключенням даного періоду із основ екологічної роботи з дітьми;
- специфічним для старшого дошкільного віку наочним, предметним сприйняттям навколишнього світу та обмеженими можливостями навчально-виховного процесу щодо включення дитини у взаємодію з навколишнім соціо природним середовищем;
- зменшенням дієвості співпраці закладу дошкільної освіти з батьками у літній щодо формування у дитини екологічної позиції та еколого доцільної поведінки.

Зазначені суперечності свідчать про те, що сьогодні самостійною науковою проблемою стає екологічне виховання дітей поза заняттями, у період літнього оздоровлення, коли природне довкілля визначає свої потужні можливості, що забезпечує ефективність педагогічного впливу на формування морального, емоційно-чуттєвого та нормативно-діяльнісного компонентів екологічної культури старшого дошкільника і розширення його особистого позитивного екологічного досвіду.

Необхідна цілісна концепція, підкріплена відповідними технологіями, яка б дозволила найбільш повно й ефективно реалізувати потенціал роботи поза заняттями, у тому числі – у літній оздоровчій період, включаючи можливості дитячих освітніх установ, сім'ї та інших факторів в екологічному вихованні дошкільників.

Увагу вчених-педагогів до проблем екологічного виховання в останні роки зростає. У концептуальних роботах Г. Марочко, З. Плохій, З. Шевців В. Зверєва, Н. Рижової, С. Ніколаєвої, присвячених проблемам екологічного

виховання дошкільнят; педагогічних умов формування екологічних знань, переконань, відповідального ставлення дошкільнят до природи; значущості практичної природоохоронної діяльності дітей, реалізації інтегративного підходу до змісту екологічної освіти. Дослідження С. Дерябо, В. Панова, В. Левіна висвітлюють психологічні аспекти взаємодії дошкільнят з природою. Серед методичних публікацій, які мають відношення до даної проблеми, у тому числі – стосовно проведення форм еколого-виховної роботи у літній оздоровчий період, присвячені роботи С. Ніколаєвої, Л. Молодової, Д. Єгоренкова, І. Белавіної та ін.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови організації екологічного виховання дітей 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО.

Завдання дослідження:

1. Розкрити психолого-педагогічні основи екологічного виховання дітей 5-ти років у літній оздоровчий період за взаємодії з природою.
2. Обґрунтувати сутність та зміст екологічного виховання дітей 5 року життя.
3. Розробити та експериментально дослідити критерії, показники та рівні екологічної вихованості дітей 5-ти років, набутої за взаємодії з природою в літній оздоровчий період у закладі дошкільньої освіти.
4. Виявити та експериментально перевірити педагогічні умови організації екологічного виховання дітей 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО.
5. Експериментально довести ефективність системи роботи з екологічного виховання дітей 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО.

Об'єкт дослідження: екологічне виховання дітей дошкільнього віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови організації екологічного виховання дітей 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО.

Гіпотеза дослідження полягала у тому, що ефективність роботи з екологічного виховання дітей 5-ти років у закладі дошкільної освіти досягнеться за реалізації наступних педагогічних умов:

- 1) досягнення системності педагогічних впливів на розвиток екологічної культури дитини;
- 2) використання методів та прийомів, адекватних особливостям світосприйняття малюка 5-ти років при його взаємодії з природою;
- 3) забезпечення належного рівня готовності вихователів до проведення еколого-виховної роботи з дітьми у літній період.

На теоретичному рівні завдання дослідження вирішувались за допомогою **методів**:

Теоретичних: аналіз педагогічної, психологічної, екологічної та науково-методичної літератури, сучасної педагогічної періодики з дошкільного виховання, класифікація, конкретизація наукової інформації.

Емпіричних: два цілеспрямовані спостереження (за діяльністю дітей та вихователя); дві індивідуальні бесіди з дітьми; виконання завдання за картками; аналіз перспективного планування роботи закладу дошкільної освіти; анкетування вихователів; обстеження стану матеріальної бази закладу освіти; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний).

Статистичних: методи обробки експериментальних даних.

Теоретичне значення дослідження полягає в систематизації наукових поглядів на досліджувану проблему; в теоретичному виявленні та обґрунтуванні педагогічних умов організації екологічного виховання дітей 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО; у визначенні критеріїв, показників та рівнів екологічної вихованості дітей 5-ти років за взаємодії з природою у літній період оздоровлення.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що розроблені теоретичні, діагностичні та експериментальні матеріали дослідження можуть використовуватися педагогами закладів дошкільної освіти у формах

підвищення кваліфікації з різних питань екологічного дошкільників. Матеріали дослідження можуть використовуватися студентами спеціальності «дошкільна освіта» для написання наукових досліджень з обраного напрямку.

Апробація результатів здійснювалася через:

участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасне дошкільня: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку», м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя, 20-21 листопада 2018 р.,

За результатами дослідження надруковано статтю:

«Особливості формування психологічного клімату в дошкільному закладі» // Збірник матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Сучасне дошкільня: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку», м. Ніжин, 21-22 листопада 2018 р. – С. 137-142.

Структура дослідження: магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів із підрозділами, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 102 сторінки, з них – 84 сторінок основного тексту. Список використаних джерел охоплює 7 сторінок – 66 позицій. Магістерська робота містить 10 таблиць та 8 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

1.1. Сутність та зміст екологічного виховання дітей дошкільного віку

У зв'язку з сучасною гуманізацією освіти і виховання актуалізується роль середовища, і в тому числі природного.

Природа – сукупність природних умов існування людського суспільства. Наука виділяє наступні природні компоненти: жива природа, куди входять всі живі істоти і нежива природа, що утворює середовище проживання живої природи [11, с. 6].

Природно-розвивальне середовище являє собою сукупність конкретних природних об'єктів і їх комплексів, з якими особистість вступає в реальне чи ідеальне взаємодію, обумовлене тим чи іншим суб'єктивним ставленням, а також комплексу можливостей для особистого розвитку, який забезпечується цим оточенням [16, с. 5].

Взаємодія з середовищем, у тому числі природного – це будь-які форми контакту індивіда (позитивного або негативного) з оточуючими його предметами, об'єктами природи, людьми з метою реалізації своїх потреб.

Відомий педагог В. Сухомлинський пропагував активне використання краєзнавчого матеріалу, пояснюючи доцільність виховання через природу унікальною можливістю використання підсвідомого у психіці людини, а також опорою на наочність та доступність, віковими можливостями дітей. На думку вченого, природа-багате джерело знань про навколишній світ і суспільство, емоційна основа формування наукового світогляду, морального, естетичного, трудового виховання [59].

Тісний та нерозривний фізичний та духовний зв'язок людини та природи є очевидним. Людина як природна істота для збереження свого життя має

знаходитися в тісному контакті з нею.

Позитивний вплив природи на людину обумовлений відповідним світоглядом останньої, проте потребує не тільки знань відповідних специфіці природи, але й таких, що обумовлюються станом навколишнього середовища. Саме воно швидко змінюється під впливом технологічних, суспільних, економічних та інших факторів діяльності людства. Для гармонійного існування природи та людини знання останньої мають поповнюватися відповідним змістом та формувати в неї основи екологічної культури.

Необхідно формування системи знань про екологічне виховання як важливої складової розвитку екологічної культури дошкільника, яка в найбільш загальному сенсі може бути розглянута як новоутворення в особистості, засноване на розвитку її інтелектуальної, емоційно-почуттєвої та діяльнісної сфер і виражається в екологічно обґрунтованому взаємодії людини з навколишнім соціоприродним середовищем.

Розгляд процесу екологічного виховання в рамках екологічної освіти, який панував у останні роки, сьогодні явно недостатньо, так як обмежує виховання передачею екологічних знань, тим самим, підтримуючи в свідомості педагогів уявлення про допоміжної ролі виховного процесу щодо екологічної освіти.

У 1996 р. С. Ніколаєва запропонувала «Концепцію екологічного виховання дітей дошкільного віку», яка багато в чому визначали зміст сучасної екологічної роботи з урахуванням компаративістського підходу в освіті. Метою такої роботи автор концепції визначає формування у дітей основ екологічної культури [43; 44].

Культура у загальному визначенні є багатоаспектним поняттям. Частіше за все, вона розглядається науковцями з позицій особистісного, системного, ціннісного, культурологічного та діяльнісного підходів. *Діяльнісний підхід* зорієнтовує розвиток особистості у різних видах діяльності (О. Леонт'єв, Л. Виготський, В. Сухомлинський, С. Рубінштейн),

коли остання є формою активності, цілеспрямованої взаємодії людини із довкіллям, його різновидами, у тому числі – із природним.

Термін «*культура екології*» був запропонований у 1980 році академіком Б. Лихачовим, який визначав його основою необхідність глибокого осмислення взаємодії людства (спільноти, суспільства) та природи. Вчений пов'язував між собою загальне поняття «культура» й ту, яку визначає відповідне буття людини та її ставлення до середовища свого життя. порушення основ культурної екології неминуче призводить до духовної, моральної деградації суспільства [33, с. 61]. Проте, як природна культура не може існувати без взаємодії з людиною, так і остання не може визначати своє життя без якісного природного середовища.

Трактування поняття «*екологічна культура*» триває й нині. Так, А. Галєєва, О. Караченцова, М. Курок А. Фалєєва до змісту даного поняття включають:

- 1) предметні результати освоєння та перетворення природного середовища людиною;
- 2) результати духовного зростання та збагачення людини в контексті її спілкування з навколишнім;
- 3) природо раціональну поведінку.

В. Крисаченко визначає екологічну культуру відповідно до того, як збагачуються й розкриваються сутнісні сили особистості, що виявляється в діяльності людини, тобто, наголошується на практичному (прагматичному) відношенні до природи [29]. Цієї ж точки зору дотримується також А. Маслєєв та А. Скрипка.

В. Ігнатова, підкреслюючи значущість екології для життя та здоров'я людини, увела в наукові обіг термін «еколого-валеологічна культура», під якою слід розуміти усвідомлену людиною систему дій у природі та ставлення до її об'єктів, що визначає раціональне ставлення до неї та здоров'я та визначається на основі історично сформованих ідей, прийомів екологічної та валеологічної діяльності, вироблених людством [23, с. 15].

Екологічне виховання є системою впливу на членів суспільства для формування екологічної культури, гуманності, науково обґрунтованого ставлення до природи на основі національних й загальнолюдських цінностей [27, с. 55].

У дослідженнях Н. Виноградової, Є. Водовозової, Т. Земцова, Я.-А. Коменського, Л. Маневцевої, Й.-Г. Песталоцці, В. Сухомлинського, Є. Тихєєвої, А. Чистякової, Н. Яришевої природа визначається як первинний засіб ознайомлення дітей із навколишнім світом.

Слід констатувати, що в останні роки стало більше з'являтися наукових досліджень, які розкривають особливості екологічного виховання дошкільників у середовищі рідної природи (Г. Гусєва, Т. Климова, Н. Суріна, О. Чорна та ін.). При цьому, об'єкти та явища природи рідного краю визначаються як педагогічний засіб виховання основ екологічної культури у дітей в контексті особистісно орієнтованого підходу, розкриваючи як самоцінність природи, так і її значущість для людини.

Дослідники В. Зебзеєва [20] та О. Михєєва [40] досліджували особливості формування *екологічної субкультури* дошкільників. Під нею розуміється сукупність двох образів (образ світу та образ життя), що утворює в свідомості дитини своєрідне внутрішнє ядро, яке під впливом цілеспрямованої роботи з екологічного виховання формує моральні цінності та уявлення, екологічний ідеал, емоційні переживання тощо [40, с. 7].

Процес становлення екологічної субкультури дітей старшого дошкільного віку відбувається в контексті загальної субкультури дитини. Першим її етапом визначається первинна самотійна взаємодія дитячого співтовариства з природою, пов'язана із намаганням останнього до самоствердження, самотійності у діях з об'єктами природи. Другий етап характеризується змістовим наповненням екологічної субкультури дитини. Третій, заключний етап, пов'язаний із збагаченням та розширенням екологічних практики дітей та встановленням широких контактів із екологічними практиками інших людей вікових категорій [40, с. 8].

Екологічне виховання дітей дошкільного віку є процесом формування у дітей основ екологічної культури, головним компонентом якої виступає екологічна свідомість [43, с. 22]. Зміст екологічного виховання полягає у передачі дітям екологічних уявлень та трансформації їх у ставлення особистості до природи.

Основні питання дошкільного екологічного виховання розглянуто в працях Є. Бондаревської, О. Гончарової, В. Зебзеєвої, Н. Кондратьєвої, В. Марочко, С. Ніколаєвої, Н. Рижової, Н. Фокіної та ін.

У сучасній культурі все більш виразно окреслюються контури нового погляду на світ, становлення якого вносить істотний внесок в гармонійні відносини між людьми, людиною і природою, складовими єдине ціннісне освіта. В рамках такого підходу складається нове бачення людини як органічної частини природи, а не як володаря; розвиваються ідеї пріоритетності співдружності перед конкуренцією.

Слід подолати техногенний підхід до потреб суспільства, проєктивне ставлення до екосистеми, які призвели до відчуження людини від природи і культури, природничого та гуманітарного знання. Екологічна картина світу, провідні світоглядні ідеї створюють контури нової освітньої парадигми, покликаної вирішити протиріччя сучасних освітніх систем. Дані категорії повинні знайти відображення в екологічному вихованні на початковому щаблі освіти.

Екологічне виховання дітей дошкільного віку має важливе значення, так як в цей період закладаються основи екологічної культури особистості, що є частиною духовної культури. Таким чином, екологічне виховання дітей є цілеспрямований педагогічний процес. Екологічно вихована особистість характеризується сформованою екологічною свідомістю, орієнтованою поведінкою і діяльністю в природі, гуманним і природоохоронним ставленням.

Особливо яскраво вся принадність рідного краю відкривається перед людиною в дитинстві. І ця краса супроводжує людину все його життя.

«Постають перед очима картини рідної природи, і частіше б'ється серце, бо рідна природа входить у нашу душу, як колиска буття, як чисте джерело, з якого ми вперше напилися води живої...», - писав В. Сухомлинський [59, с. 114].

Одним з безлічі переваг природи є її динамічність, що робить природу більш доступною і цікавою, привабливою для дошкільнят. Положення академіка І. Павлова про те, що одноманітні подразники присипляють людини, варто зробити виховний процес захоплюючим і динамічним. Допомагає природа - мінлива і непередбачувана.

Екологічна освіта – термін, який визначає кілька трактувань за різними авторами. Так, за Н. Реймерсом, ця освіта визначається як система навчання, яка зумовлює засвоєння теорії та практики екології як фундаментальних основ природокористування [51].

У концепції загальної та середньої екологічної освіти (І. Зверев, І. Суравегіна) під екологічною освітою розуміється безперервний процес навчання та набуття людиною відповідних знань, умінь та ціннісних орієнтацій, поведінки та діяльності, що спрямована на формування відповідального ставлення до навколишньої середовища та власного здоров'я [32, с. 72].

Н. Рижова визначає мету екологічної освіти як формування морально-ціннісних ставлень до природи та людей, виховання у дітей та молоді почуття особистої відповідальності за стан природного довкілля, а також сформованість дій природоохоронного спрямування щодо відродження порушеного балансу між природою та людиною [57].

Як зазначає С. Ніколаєва, науковою основою екологічного виховання дошкільників слугує екологія – біологічна наука про взаємовідношення організмів із середовищем їхнього існування та між собою [44, с. 15].

Ураховуючи специфіку дошкільного віку, особливості психічного та особистісного розвитку дітей, розділи біологічної екології можуть різною мірою визначати зміст роботи щодо екологічного виховання дошкільників.

Критеріями розробки такої системи роботи та відбору ключових щодо цього понять є наступні: їх обов'язкове унаочнення та можливість практичного використання [43, с. 4].

Оскільки у дошкільному дитинстві домінує наочно-дієва та наочно-образна форма мислення, саме ці фактори багато в чому визначають основи екологічної роботи з дітьми різного віку.

Таким чином, екологічне виховання дітей дошкільного віку визначається як важлива наукова проблема, окреслене відповідно до викликів, які визначаються в останні роки суспільством, природою тощо. Екологічне виховання. Результатом екологічного виховання є сформованість у дитини основ екологічної культури. Нами проаналізовано ряд ключових понять, як-от: екологічна культура, екологічна освіта, екологічна свідомість, екологічна субкультура. Ці поняття є взаємопов'язаними та становлять змістову основу нашого наукового дослідження.

1.2. Зміст та засоби екологічного виховання дітей 5-ти років

Дошкільний період життя для дитини – час досягнення навколишнього світу у всьому його різноманітті, і природа при всій її внутрішньої складності є тут найдоступнішою і в сприйнятті, і в розумінні.

На важливу роль природи у розвитку особистості дитини вказували видатні педагоги минулого. Так, К. Ушинський говорив про найбільшу педагогічну цінність природи, її логіки та взаємозв'язків для дитини. Означена логіка є найбільш доступною, найкориснішою та найбільш унаочненою з тим, щоб у дитини формувалося уявлення про навколишній світ, визначалося розуміння спів упорядкованості в ньому.

Розвиток мислення малюка, збагачення його думки відбувається, коли дорослий наповнює душу дитини яскравими, науково достовірними образами природи. Сама ж логіка природи, на думку К. Ушинського, «є не

що інше, як відображення в нашому розумі зв'язку предметів і явищ природи» [62, с. 49].

Початком роботи з екологічного виховання дітей у дитячому садку в умовах міста є правильна організація зони природи, тобто частину приміщення і ділянки дошкільного закладу, на якій є величезна різноманітність рослин і містяться різні тварини. На сучасному етапі в зв'язку із загостренням екологічних проблем традиційно представлене в програмах ознайомлення дітей з природою змінилося новим педагогічним напрямком – екологічним вихованням дітей [57; 60].

Якщо попередні програми дошкільної освіти орієнтували вихователів лише на накопичення у дітей безпосередніх, «живих» уявлень про об'єкти та явища природи, доступних безпосередньому сприйняттю та діяльності, то сучасні програми і методичні посібники спрямовані на засвоєння дошкільниками окремих уявлень та понять стосовно взаємозв'язків в природі та виховання природо доцільної поведінки. Для старшого шкільного віку в цілому характерний суб'єктно-пізнавальний тип ставлення до природи, що обумовлює прояв непрагматичного характеру взаємодії з природою в пізнавальній сфері [42; 46].

Це, безперечно, є сприятливим фактором для розвитку пізнавального інтересу дошкільників у взаємодії з природою за умови, що природа буде розглядатися як «світ природи», а не як «природне середовище». Акцент при взаємодії з природою потрібно робити не на об'єктивних зв'язках людини з природою, а на суб'єктивних. При цьому природа буде виступати в якості джерела вражень, краси, здоров'я, інформації, пізнавальних проблем, благ, предмета турботи та відповідальності.

Л. Ахметшина вважає, що психічний розвиток дитини визначається як процес, який має як конкретно історичну, так і соціальну природу. Розвиток дитини здійснюється у процесі збагачення її життєвого досвіду – як володіння предметними діями, елементарними знаннями та уміннями. Це створює підґрунтя до взаємодії дитини зі світом, формування у неї гуманного

ставлення до природного середовища [1, с. 5].

Л. Виготський вказав, що для будь-якого навчання та виховання існують найбільш прийнятні, оптимальні терміни, які характеризуються як чутливі. О. Запорожець та Л. Венгер визначили, що діти 5-7 років здатні розуміти причинність явищ природи, проте для такого розуміння повинні бути створеними умови:

- відповідне ставлення дитини до явища або об'єкту природи;
- реальне пізнання зв'язків та відносин даного явища.

Дитина здатна не тільки сприйняти та зрозуміти умови, за яких відбувається зростання та розвиток кожної з рослин, проте й пов'язати умови, які відбуваються в житті останньої відповідно до змін у навколишньому.

С. Ніколаєва надає характеристику вікових можливостей дітей середньої групи в екологічному вихованні: ці малюки більш впевнені у різних проявах, у них починають формуватися основи самостійності та впевненості у собі. Вони мають більш стійку пам'ять, більшою мірою розвинені сприймання та мислення тощо. Важливою особливістю даного вікового періоду є становлення сюжетно-рольової гри, великий інтерес дітей стосовно неї. Саме тому вихователь може використовувати ігри цього виду в екологічній роботі з дітьми, що забезпечить більш швидке та ефективно засвоєння нового навчального матеріалу [43].

Через усі технології екологічної роботи з дітьми проходить літературний стрижень – твори Є. Чарушина, К. Паустовського, В. Сухомлинського та ін. Заняття із ознайомлення з природою включають ігри-подорожі, діалоги з персонажами творів, обігрування іграшок-аналогів (Лісовичка, квіточки-Семицвіточки тощо).

Л. Ахметшина виділяє три сфери екологічних закономірностей, які доступні пізнавальним можливостям дітей старшого дошкільного віку:

- закономірність морфо функціонального пристосування рослин та тварин до середовища мешкання;

- зовнішня спільність пристосовування видів живих істот, які мешкають в одних умовах, проте не є генетично рідними. Ця закономірність (називається конвергенцією), відповідає пізнавальним можливостям дітей, оскільки спирається на зовнішню подібність явищ, що цілком доступне сприйманню та наочно-дійовому мисленню малюків даного віку
- різні форми пристосованського взаємозв'язку живих істот із середовищем існування у процесі онтогенезу [1, с. 10].

Уявлення про природу у дітей 5 років складають основу турботливого ставлення до неї, що включає й елементарну природоохоронну діяльність з урахуванням основ гуманізму (виховання таких гуманних якостей у дитини, як турбота, доброта, відповідальність, чуйність тощо).

Г. Сулейманова вказує на те, що екологічна просвіта, яка проводиться різними інституціями, тільки тоді надасть результати, коли буде задіювати як раціональну, так і чуттєву сферу особистості [58, с. 7].

Дослідниця Д. Петяєва надає наступне трактування поняття: природознавчі уявлення – це сукупність соціального досвіду дитини, отриманого за допомогою позитивних емоцій від спілкування з світом природи, з допомогою сенсорних методів при розвитку уяви, сприйняття і доповнена об'єктивними знаннями про предмети живої і неживої природи. Відбувається поступовий перехід від емпірично складається культури взаємодії людини з середовищем існування і різними її представниками до усвідомленого розуміння цієї взаємодії [48, с. 8].

Зміст екологічного виховання дошкільників визначається за чинними програмами дошкільної освіти і України, більш конкретно – за освітньою лінією «Дитина у природному довкіллі». Зміст освітньої лінії «Дитина у природному довкіллі» містить вимоги до формування доступних дитині дошкільного віку уявлень про природу планети Земля та Всесвіт, розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довілля, вчити сприймати природу як цінність, виокремлювати

позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи, довільно регулювати власну поведінку в природі [14, с. 6].

Серед програм, розроблених науковцями, містяться й такі, що безпосередньо стосуються екологічного виховання та формування екологічної культури дошкільників. Наприклад, програма «Юний еколог» (автор С. Ніколаєва), відповідно до яких були розроблені робочі зошити та посібники з метою використання їх у роботі з дітьми дошкільного віку.

Автором однієї з таких програм екологічної спрямованості *«Юний еколог: програма та умови її реалізації у дитячому садку»*, є С. Ніколаєва. Її первинний варіант було розроблено ще у 1993 році. Її було створено на вимогу часу у зв'язку із загостренням екологічної ситуації з метою проведення поглибленої просвітницької роботи з формування у населення екологічної свідомості, культури природокористування. До пояснювальної записки програми включено науково обґрунтовані відомості стосовно поетапності формування екологічної культури старших дошкільників за схемою: емоційне ставлення до природи – набуття екологічних знань – екологічна діяльність у природному середовищі, які можуть стати критеріями оцінки рівня їх екологічної культури [42].

Н. Рижова вказує на необхідність побудови занять з екології на основі наочно-дійового та наочного сприймання дітьми навколишнього світу. Дослідниця велику увагу приділяє необхідності використання провідної діяльності дошкільників – гри (дидактичної, сюжетно-рольової, рухливої, самостійних ігор екологічного змісту) – у процесі роботи з малюками. Н. Рижова вважає, що розвиток позитивних емоцій у процесі взаємодії дітей із природою є важливою умовою не тільки пізнавального їх розвитку, а закладає основи особистісно-гуманістичного розвитку дитини. Так, за допомогою ігор у дітей формується позитивне ставлення до тварин та інших живих істот. В іграх-перетвореннях у дітей виховується симпатія до тварин, рослин та об'єктів неживої природи [57, с. 33].

Велике значення для проведення еколого-виховної роботи у ЗДО має

використання потенціалу дослідницької діяльності та *елементарного дитячого експериментування*.

Теоретичні основи експериментування як методу висвітлені в роботах Г. Беленької, Н.Виноградової, Н. Лисенко, М. Поддьякова, Н. Горопахи, Н. Кот та ін. Психологічні передумови експериментальної діяльності представлені у наукових роботах Б. Ананьєва, Л. Виготського, Д. Ельконіна, З. Істоміної, О. Леонтєва, Г. Люблінської.

М. Поддьяков визначає два види *пошуково-дослідницької діяльності* стосовно дітей дошкільного віку. Перший визначається тим, що активність в процесі діяльності йде від малюка, який постає її повноцінним суб'єктом, самостійно будує свою діяльність: ставить її мету, шукає шляхи і способи їх досягнення тощо.

Другий вид такої діяльності організовується дорослим. Він виокремлює найбільш значущі елементи ситуації, показує малюкові алгоритмами дій. Йдучи за логікою дорослого, дошкільник отримує ті результати, які були заздалегідь заплановані педагогом.

Л. Кшнясева запропонувала використовувати у роботі з дітьми такий цікавий метод роботи, як *прогнозування* погоди відповідно до реакцій поведінки рослин та тварин, а також за явищами погоди. За своєю суттю, даний метод заснований на елементах народної педагогіки [30].

О. Оттенс пропонує використовувати системи ігор (сюжетно-рольових, дидактичних, народних, рухливих, ігор-стратегій екологічного спрямування тощо) в екологічному вихованні дітей, оскільки в основі такої роботи лежать вікові та психологічні особливості засвоєння знань дітьми п'ятирічного віку.

З тим, щоб надати дітям відповідні екологічні уявлення, знання, сформувати у них практичні уміння взаємодії з природою, використовуються багато форм, методів та засобів, серед яких: екологічні заняття всіх видів; спостереження у природі; праця в природі, дидактичні ігри та вправи; екскурсії, проблемні екологічні ситуації, мовні логічні завдання; спеціальні дослідження з природними об'єктами; конкурси природолюбів, екологічні

вікторини; читання літературних творів, народний фольклор.

Велику роль у формуванні екологічної культури відводиться *сім'ї*. Завдяки батькам та рідним, у дошкільника закладаються основи позитивного ставлення до природи, діти мають змогу включитися до форм туристичної роботи, вивчати природу рідного краю. Також спільні з батьками заходи щодо взаємодії з довкіллям надають дітям можливість побачити або передбачити наслідки правильної або недоцільної (руйнівної) поведінки у природі. Завдяки правильному вихованню дитини у *сім'ї*, у неї формуються екологічно доцільні та безпечні правила поведінки у довкіллі та взаємодії з природою.

Таким чином, нами з'ясовано, що зміст екологічного виховання дітей п'ятого року життя визначається контекстом загального процесу з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини. Існує широке коло еколого-виховних засобів, розглянутих нами у даному підрозділі.

1.3. Специфіка літнього оздоровлення дітей щодо проведення еколого-виховної роботи у закладі дошкільної освіти

Літній період оздоровлення дітей – особливий період та напрям роботи педагогічного персоналу закладу дошкільної освіти з дітьми, який пов'язаний із рядом завдань:

- 1) забезпечення змістовного та різноманітного буття дітей відповідно до сезонних умов та канікулярного періоду;
- 2) оздоровлення дітей, забезпечення їхнього активного відпочинку, загартування усіма можливими щодо того засобами;
- 3) уточнення, закріплення та розширення об'єму уявлень, знань та умінь, які набувалися дитиною впродовж навчального року;
- 4) практичне спрямування вищезазначених знань та уявлень у різні види дитячої діяльності.

Період літнього оздоровлення характеризується великими педагогічними можливостями щодо логічного поєднання різних видів та форм життєдіяльності дітей, сполученням ігрової, пізнавальної, рухової, дослідницької, художньої, мовленнєво-комунікативної та інших видів діяльності, які межуються із необхідними режимними процесами.

Діяльність закладів дошкільної освіти в літній період здійснюється відповідно до інструктивно-методичних рекомендацій МОН України:

- «Щодо організації роботи в дошкільних навчальних закладах у літній період» (лист від 16.03.2012 р. № 1/9 – 198) [65];
- «Щодо організації роботи в дошкільних навчальних закладах у літній оздоровчий період Додаток до листа Департаменту освіти і науки ОДА від 13.05.2014 р. №1484-41/2014 [21];
- Про організацію фізкультурно-оздоровчої роботи в дошкільних навчальних закладах у літній період» (лист від 28.05.12 № 1/9-413) .

Педагоги дитячого садка заздалегідь планують свою роботу на літній період, що передбачає:

Максимальне можливе перебування дітей на свіжому повітрі; використання оздоровчого ресурсу природи регіону (берег водойми, парки, луки тощо);

- 1) збагачене та збалансоване, вітамінізоване дитяче харчування;
- 2) оптимальна рухова активність дітей через проведення форм дитячого туризму, заходів екологічного спрямування (цілеспрямовані спостереження в природі, екскурсії в природу тощо);
- 3) організована трудова діяльність дітей в природі (робота на ділянці городу, у саду, на клумбі);
- 4) проведення дозвіллевих заходів валеологічного, екологічного, фізкультурно-оздоровчого спрямування з перебуванням дітей на свіжому повітрі (Дні Здоров'я, спортивні Олімпіади, Екологічні десанти тощо) [21];

Збалансовану відповідно до віку дітей тривалість денного сну, бажано –

на терасах. Організацію навчально-пізнавальної діяльності дошкільників різного віку з урахуванням максимальної можливості перебувати в природі, вивчати її закономірності відповідно до сезонів, стану природи, погодних явищ (основ фонології – науки про сезонні явища, що активно використовується у процесі ознайомлення дітей із природою).

У вечірні години добір форм освітньої роботи регламентується згідно з тією діяльністю дітей, яка проводилася у більш ранні години (ігри, фізичні вправи, індивідуальна робота, спостереження у природі) з тим, щоб зменшити навантаження на організм дитини. Це стосується не тільки активних фізичних вправ, а також інтелектуальних завдань.

Розглянемо більш детально, які ж форми роботи можуть проводитися у дошкільному закладі у літній оздоровчий період в напрямку екологічного виховання. Такими формами є: спостереження за природою самостійні та під час проведення екскурсій в природу; прогулянки за межі закладу, які проводяться один два рази на день; прогулянки на спеціальному майданчику; догляд за кімнатними рослинами, які розміщуються в спеціальних місцях або на терасах; догляд за городом та садом; годування птахів та території садочку; організація дослідів у природі; збір гербарію та матеріалів для подальшої художньо-творчої діяльності. Такими природніми матеріалами є гілочки, кора дерев, листя, різноманітні квіти, насіння рослин, мох тощо [45].

Важливу роль в організації екологічного виховання дошкільників у літній період відграє їхня спільна діяльність, яка проявляється у проведенні заходів еколого-туристичного спрямування (колективні походи); спільної діяльності дітей у природі; слухання казок та літературних творів екологічного змісту; участі у відповідних бесідах, обговореннях тощо. У процесі такої роботи діти засвоюють соціальний досвід життєвої позиції особистості. У нашому випадку, йдеться про формування активної екологічної, природоохоронної позиції [16; 27; 28; 37].

Як зазначає Н. Лисенко, у літній період із дітьми середньої групи можливо проводити більшу кількість прогулянок за межі дитячого садка, у

процесі яких вихователі відповідають на численні запитання дітей, вчать їх спостерігати за явищами живої та неживої природи, встановлювати найпростіші зв'язки між ними. У дітей за теплої пори року формуються конкретні уявлення про життя рослин та тварин, про ті умови, які варто створювати людині, щоб вони гарно розвивалися [31, с. 57].

Літньої пори діти зможуть побачити та проаналізувати найбільшу (у порівнянні з іншими порами року) кількість видів рослин та тварин. Правильно організовані довготривалі спостереження за розвитком рослин унаочнюють дітям явище вегетації [22, с. 31].

Дуже важливе значення мають туристично-оздоровчі заходи, які проводяться спільно з батьками. Так, походи вихідного дня сприяють закладанню у дитини основ духовності при спілкуванні з природою, формують основи колективізму, виховують любов до рідного краю. Важливо, що в таких заходах діти ознайомлюються із видовим багатством природи рідного краю, наочно засвоюють елементи регіональної флори та фауни [38].

В. Ворошилова вказує на те, що у процесі туристичних заходів батьки не тільки мають змогу визначити для дитини свою любов до природи, але й засвоїти, яким чином вихователі проводять із дітьми бесіди екологічного характеру, спостереження в природі, за можливістю – нескладні досліди, а також збирають гербарій та рослинні матеріали. Дуже позитивно, якщо батьки і самостійно будуть навчати дитину живого спілкування з довкіллям, закладати основи природо доцільної поведінки у їхніх дітей [5, с. 15].

Таким чином, період літнього оздоровлення дітей характеризується великим потенціалом щодо проведення різних форм еколого-виховної роботи з дітьми. Це стосується особливого вегетативного стану природу, що дозволяє максимально розширити основи видового ознайомлення дітей із природою, вивчити природу рідного краю на основі біоценозу, брати участь у різних видах праці в природі, які біли обмеженими для дітей у зимовий період. Ознайомлення дітей у даний період має не опосередкований характер, а визначає безпосередню взаємодію дітей з об'єктами живої природи.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Кризова ситуація в суспільстві призвела до спотворення взаємин людини з природним оточенням як середовищем його життєдіяльності, що в кінцевому рахунку змінило природне, соціальне і культурне оточення. Природо особистісний взаємозв'язок природним чином вплинув і на внутрішній світ людини, руйнуючи її ціннісні орієнтири, установки, потреби.

Все більше визначається необхідність закладання основ екологічної свідомості у людини, починаючи з періоду дошкільного дитинства. У закладах дошкільної освіти традиційно реалізовується процес екологічного виховання дітей, *зміст* якого складають уявлення та знання дітей про природу планети Земля, її клімат, ландшафт, материки та водойми; природні явища, живі організми та їх взаємозалежність, рослинний та тваринний світ, діяльність людини в природі та її природоохоронну діяльність, позитивний та негативний вплив людини на навколишню природу та екологію планети в цілому.

Важливими формами, методами та засобами екологічного виховання дошкільників є: цілеспрямовані спостереження, екскурсії в природу, пошуково-екологічна діяльність, художня література та фольклор, дослідницька діяльність у природі, календарі погоди тощо. Практичні дії в природі обумовлюються працею дітей у природі – догляд за тваринами живого куточка, рослинами куточка природи у групі, квітникарство та праця на ділянці городу тощо. З метою формування у дітей природоохоронної поведінки проводяться відповідні заходи – «День Води», «День Землі», «Підгодуємо пташок взимку», «Допоможемо берізці» та ін.

Великий потенціал щодо проведення різноманітних форм екологічного виховання має період літнього оздоровлення дітей, коли природа знаходиться в активному стані, спостерігається її розквіт, найбільша чисельність стосовно живих істот та рослинності. Проте, обмеженість видів освітньої роботи у даний період не дозволяє дітям повномірно включатися до різних видів

екологічної роботи.

Не завжди у сім'ї під час перебування малюка на оздоровленні вдома здійснюється належне виховання дбайливого ставлення до природи, підтримується інтерес до вивчення малюком явищ та об'єктів природи, проводяться необхідні еколого-трудова заходи й підтримується бажання дитини брати участь в посильній праці на городі, в саду, надавати допомогу по огляду за тваринами або рослинами.

З огляду на вищезазначене, визначається необхідним вивчення стану закладу дошкільної освіти щодо з'ясування його практики роботи з дітьми 5-ти років у екологічному спрямуванні, у тому числі – за відвідування дітьми садочка під час їхнього літнього оздоровлення.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5 РОКІВ У ЛІТНІЙ ОЗДОРОВЧИЙ ПЕРІОД ЗА ВЗАЄМОДІЇ З ПРИРОДОЮ

2.1. Критерії, показники та діагностичні методики екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період

Екологічне виховання важливий процес всебічного розвитку дітей, розширення їхніх знань та уявлень про навколишній світ, про природне довкілля. Результатом екологічного виховання дітей на різних вікових етапах дошкільного дитинства є їхня екологічна вихованість, яка має відповідні рівні.

Розпочинаючи наше експериментальне дослідження, ми урахували, що до експерименту можуть бути включеними діти середньої групи, оскільки практично усі вони продовжать своє відвідування ЗДО восени (перейдуть до старшої групи). У той же час, діти старшої групи вже є випускниками закладу й після розгортання нашої коригувальної системи роботи провести контрольний етап дослідження визначається неправомірним. Також не усі діти – випускники старшої групи будуть влітку відвідувати садок, що не дасть змогу сформувати ЕГ та провести щодо цього заплановану роботу.

У логіці нашого дослідження було ураховано дані дисертаційної роботи Г. Сулейманової [58], проте акцент в її роботі було зроблено на використанні форм позазанягттевої екологічної роботи з п'ятирічними малюками (гуртків), а також із залученням потенціалу системи додаткової освіти (станцій юних екологів).

З тим, щоб дослідити стан процесу екологічного виховання дітей у закладі дошкільної освіти, визначити чинники, які визначають найсуттєвіший

вплив на ефективність означеного процесу, нами було проведено експериментальне дослідження на констатувальному етапі.

Метою констатувального експерименту було визначення стану практики закладу дошкільної освіти щодо особливостей екологічного виховання дітей 5-ти років та виявлення організаційно-педагогічних умов, які здатні надати ефективності даному процесу.

Завдання експерименту:

Завдання експерименту:

1. Розробити критерії, показники та визначити рівні сформованості екологічної вихованості дітей 5-ти років.
2. Визначити рівень компетентності вихователів у реалізації засад екологічного виховання дітей 5 років у літній оздоровчий період.
3. З'ясувати дієвість співпраці закладу дошкільної освіти із сім'ями вихованців щодо забезпечення екологічного розвитку дитини 5 років у літній оздоровчий період в домашніх умовах.
4. Вивчити стан практики закладу дошкільної освіти щодо використання потенціалу літнього оздоровчого періоду в забезпеченні сучасних підходів до екологічного виховання дітей 5 років.

На основі теоретичного аналізу наукових джерел (Г. Беленької, Е. Залкінд, Н. Кондратьєвої, Н. Кот, В. Маршицької, С. Ніколаєвої, З. Плохій, О. Половіної, Н. Яришевої та ін.) нами було визначено наступні критерії екологічної вихованості дітей 5 років:

- інформаційно-пізнавальний;
- емоційно-почуттєвий;
- учинково-діяльнісний.

Розглянемо розроблені нами критерії та їхні характеристики (показники) більш детально стосовно дітей середньої групи закладу дошкільної освіти (дод. А).

Інформаційно-пізнавальний критерій характеризується необхідними знаннями про природу, які відтворюють екологічні взаємозв'язки в

екосистемах. Екстраполюючи дані психолого-педагогічних робіт на предмет нашого дослідження, можна зробити висновок про доступність для дітей старшого дошкільного віку освоєння знань про природу та взаємодію з нею, закріплених в екологічній культурі суспільства, їх перетворення у форму особистісних цінностей, що є джерелом екологічно обумовленої, гуманістичної діяльності і поведінки в природі.

Т. Маркова вказує на те, що екологічні знання регулюють, спрямовують і контролюють діяльність та поведінку дитини в природі. Ці знання значною мірою визначають ставлення малюка до природного світу, роблячи його усвідомленим, екологічно виправданим. Сформованість умінь здійснення різноманітної екологічно спрямованої діяльності дозволяє дошкільнику застосувати в поведінці екологічні знання, свідомо й активно висловити ставлення до природи [34, с. 28].

Емоційно-почуттєвий критерій. Дитина вчиться розуміти не тільки свої почуття, але і переживання інших людей. М. Осоріна, один з провідних дослідників дитячої субкультури, зазначає, що при спілкуванні дитини з природою в її світосприйнятті виникає «особлива душевна аура», що надає навколишньому «чарівність і сенс», а багатство і глибина душевного спілкування з ландшафтом дозволяють одержувати в «цьому контакті максимум особистісно важливої інформації і досягають почуття єднання за світом» [23].

Для дошкільнят проявом гуманістичного ставлення є вчинок у природі, спонукуваний відповідним мотивом, який приводить до позитивного результату для усього живого. Можливість вчинення таких дій забезпечується взаємопов'язаним розвитком у дітей основ екологічної свідомості та умінь екологічно орієнтованої взаємодії з природою. В основі гуманістичного ставлення дитини до природи чільне місце посідає діяльність, спрямована на охорону природи, її збереження та відтворення [30, с. 38].

Учинково-діяльнісний критерій. Дослідження психологів (В. Абраменкова, Ю. Афонькіна, Л. Виготський, О. Запорожець, Л. Стрелкова,

Р. Урунтаєва та ін.). свідчать, що рівень розвитку соціальних емоцій і почуттів старшого дошкільника дозволяє йому виробляти емоційне ставлення до норм поведінки, визнавати їх цінністю, переводити у власні переконання як внутрішні збудники поведінки та діяльності.

Питання про моральний розвиток особистості, про розвиток так званої «екологічної совісті» (С. Дерябо, В. Ясвин) як регулятора поведінки в природі, займає одне з перших місць серед завдань екологічної освіти. Адже, в кінцевому підсумку, результатом екологічної освіченості особистості виступають її вчинки у взаємодії з природними об'єктами. Л. Кшнясева пов'язує моральний розвиток дошкільнят з поведінковим компонентом їх ставлення до природи. О. Леонтьєв писав: «Особистість людини породжується в її діяльності, яка здійснює її зв'язок зі світом. Перші активні та свідомі вчинки – ось початок особистості» [31, с. 59].

І. Бех, досліджуючи психологію дитячої діяльності, надає їй виняткового значення: «... особистість розвивається в процесі свідомої творчої моральної діяльності, що розгортається під впливом переконання як провідного виховного методу» [4, с. 4].

Відповідно до визначених нами критеріїв та показників, до кожного з них, було дібрано діагностичні методики.

Інформаційно-пізнавальний критерій діагностувався за допомогою таких методів:

- I. *Індивідуальної бесіди з дітьми* (дод. Б). Мета: з'ясувати сформованість у дітей екологічних знань та уявлень за такими розділами:
 - а) Мої дії, вчинки у природі;
 - б) Як я ставлюсь до природи;
 - с) Що я знаю про природу.
- II. *Виконання завдання з використанням карток* (дод. В). Мета: з'ясувати рівень знань дітей стосовно екологічних знань та уявлень у дітей, у тому числі – пов'язаних із природою їх рідного краю.

Для перевірки **емоційно-почуттєвого критерію** нами використовувалася такі методики, як

- I. *Індивідуальна бесіда з дітьми* (дод. Г). Мета бесіди: з'ясувати ставлення дітей до організації екологічного виховання, зацікавленість у запропонованих формах роботи, у тому числі – за участі їхніх батьків.
- II. *Цілеспрямоване спостереження* за емоційно-поведінковими проявами дітей 5-ти років у різних формах роботи у період літнього оздоровлення (дод. Д).

Мета спостереження:

дослідити специфіку емоційних та поведінкових проявів дітей 5 років під час їх спілкування з природою у літній оздоровчий період та їхню мотивацію щодо даної діяльності.

Учинково-діяльнісний критерій перевірявся нами за допомогою таких методик, як-от:

- I. *Цілеспрямоване спостереження* за емоційно-поведінковими проявами дітей 5-ти років у різних формах роботи у період літнього оздоровлення. У проведенні даної методики ми змогли б максимально реалістично перевірити, наскільки діти мають сформовані навички екологічно правильної поведінки, вміють взаємодіяти з об'єктами природи.

Завдання спостереження:

1. Визначити особливості емоційних та мотиваційних проявів дітей 5 років під час їх участі у різних формах екологічної роботи .
 2. Визначити поведінкові прояви дітей екологічного спрямування під час безпосередньої взаємодії з об'єктами природи.
- II. *Спостереження за педагогічною діяльністю вихователя на прогулянці* (різних видів) щодо визначення змісту екологічного виховання дітей 5 років та особливостей його реалізації за добору засобів, методів і методичних прийомів еколого-виховної роботи (дод. Е).

Завдання спостереження:

1) визначити методичні основи проведення прогулянки зі старшими дошкільниками щодо з'ясування відповідності навчального матеріалу завданням екологічного виховання;

2) визначити ефективність даної форми роботи з набуття дошкільниками знань про навколишнє природне довкілля та способи взаємодії з ним.

Для проведення експериментальної роботи з вивчення стану екологічного виховання у ЗДО у період літнього оздоровлення дітей нами також було використано наступні емпіричний метод, як аналіз перспективного планування роботи закладу дошкільної освіти.

Таким чином, задля проведення експериментального дослідження щодо з'ясування стану практики закладу дошкільної освіти, виявлення педагогічних умов ефективності організації екологічного виховання дітей у літній оздоровчий період нами було розроблено критерії (інформаційно-пізнавальний, емоційно-почуттєвий, учинково-діяльнісний) відповідного процесу та їхні показники. До кожного з показників дібрано відповідні діагностичні методики. Це дозволить нам ефективно провести експериментальне дослідження й отримати точні результати.

2.2. Методика та результати дослідження рівнів екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період

Згідно з розробленими нами критеріями та показниками екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період та дібраних щодо цього методик, нас цікавило, перш за все, з'ясування рівнів стану даного процесу.

Констатувальний експеримент проводився на базі ЗДО №2 м. Шостки Сумської області. У проведенні нашого експериментального дослідження

взяло участь 12 вихователів садових груп вищезазначеного дитячого садка, а його методист. До експерименту також було залучено 32 вихованці старшої групи, розподіл дітей на групи експерименту не проводився. Експеримент тривав з 22.04 по 23.05. 2019 року.

Розглянемо більш детально отримані нами результати відповідно до визначених його критеріїв.

Інформаційно-пізнавальний критерій перевірявся за допомогою проведення індивідуальної бесіди №1 з дітьми ЕГ щодо з'ясування їхньої обізнаності основами екології.

Блок I. У відповіді на *питання №1* діти зазначили, що рослинами для життя потрібні такі умови (відсотки визначено із загальної кількості дітей):

- вода – 75%
- сонце – 70%
- підпушування ґрунту – 10%
- добрива – 5%

Очевидно, що більшість дітей обізнані з основними технологіями догляду за рослинами, проте їх живлення та постачання киснем є процесами, фактично незнайомими дітям. Можна припустити, що дослідницька робота з рослинами проводяться у цій групі не на належному рівні.

Питання №5 стосувалося способів допомоги пошкодженому деревцю. Відповіді дітей на це питання розподілилися наступним чином:

- Перев'язати скотчем – 15%;
- Перев'язати мотузкою – 40%;
- Підперти рогатиною – 25%
- Визвати садівника або іншого дорослого – 20%

Розподіл відповідей дітей свідчить про те, що їм знайомі варіанти практичних екологічних дій у природі, які, можливо, формувалися при проведенні екологічних заходів у ДНЗ.

Блок II. На *питання №1-2* усі респонденти відповіли, що вони люблять природу, тому що на ній гарно відпочивати, кататися з друзями на санчатах

узимку, плавати на Десні, відпочивати з рідними. Діти зазначили, що вони бережуть природу, на наші уточнюючі запитання відповіді їх розподілилися наступним чином:

Завжди – 60 % Майже завжди – 25% Інколи – 15%

Проте, без постановки нашого уточнювального запитання дошкільники на основний його варіант відповідали лише однозначним «так». *Питання №3* стосувалося визначення емоційного впливу природи на стан і настрої дітей. Результати їхніх відповідей узагальнено та представлено на Діаграмі 3.1:

Питання №4-№7 стосувалося утримання дошкільниками домашніх тваринок, особливостей догляду за ними. 65% (майже 20 дітей) опитаних зазначили, що вони утримують вдома живу істоту. У відповідях на наступні питання старші дошкільники зазначили, що вони доглядають за тваринкою:

Лише годуючи її – 30%

Годуючи й прибираючи за нею – 25%

Проголюючись з нею по можливості – 1%

Лише граючись з нею – 44%

Як свідчать відповіді дітей, коло заходів, у яких беруть участь дошкільники при догляді за домашнім улюбленцем надзвичайно вузьке. Батьки не залучають дітей до таких заходів по догляду, як прибирання за тваринкою, прогулянку з нею тощо. Діти сприймають домашніх тварин як іграшку, товариша по грі, що не сприяє формуванню у них відповідальності за життя й здоров'я улюбленців. Зазначимо, що при відповіді на питання №7 цього блоку 90% дітей зазначили, що їм подобається доглядати за тваринками удома.

Перейдемо до аналізу відповідей дітей на питання *блоку III* стосовно визначення обізнаності дітей правилами безпечної поведінки у природі та нормами взаємодії з нею. На питання №1 цього блоку діти назвали такі правила поведінки на природі:

1. Не заходити далеко углиб лісу
2. Не розпалювати багаття в жарку погоду

3. Обов'язково гасити полум'я багаття після відвідування лісу
4. Не чіпати рослин, яких не знаєш
5. Не їсти ягід і грибів у лісі
6. Не відходити далеко від дорослих у лісі

Як бачимо, відповіді дітей свідчать про достатньо ґрунтовну роботу по формуванню у старших дошкільників норм безпечної поведінки на природі. Ця робота, на нашу думку, проводиться вихователями на заняттях із довкілля. Окремі інформаційні дані можуть надавати батьки при перебуванні дітей з ними на природі.

Відповіді дітей на *питання №2* стосовно забруднення води не визначила ґрунтовної обізнаності дошкільників з цього питання. Діти говорили переважно про те, що «вода тоді не буде прозорою» (Мишко К.), «ручай під купою сміття може зникнути» (Марійка М.), «ми не зможемо потім напитися» (Іра Н.).

Зазначимо, що за вимогами чинних програм дошкільного віку, у дітей цього віку мають бути сформовані знання про природозбережувальні заходи та норми екологічної поведінки, які набуваються, зокрема, при проведенні дослідницької роботи. Отже, з відповідей дітей ми можемо припустити, що у дошкільному навчальному закладі робота природничо-дослідницького характеру проводиться не на належному рівні, що негативно позначається на формуванні у старших дошкільників умінь спостерігати, робити висновки, відкрити для себе існуючі зв'язки та відносини речей (безкінечні «чому?»). Підкреслимо, що особистий досвід дитини, особистісні відкриття і є тією основою, в якій відбувається розвиток особистісних взаємин дитини з природою. Відповіді старших дошкільників на питання №3-4 цього блоку засвідчили їхні достатні знання про екологічні заходи у природі – прибирання сміття, способи допомоги природі рідного краю:

- не залишати після себе сміття – зазначило 100% респондентів;
- не пошкоджувати кору дерев, гілки – 90% опитуваних дітей;
- не зривати пролісків навесні – 50% дітей;

— не розпалювати багаття – 100% респондентів.

У відповіді на *запитання №6* блоку III усіма дітьми було зазначено, що вони не відвідують гурток юних природолюбів, оскільки його немає у дитячому садку.

Розглянемо отримані результати проведеного нами завдання з **використання карток екологічного змісту**, що мало на меті визначити обізнаність малюків елементами природи рідного краю.

На перше завдання, яке стосувалося відбору тих карток, де зображені рослини, які діти могли зустрічати на луках рідного краю, отримано наступні результати (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Результати оцінювання виконання дітьми завдання за картками №1

<i>Оцінювання відповіді</i>	<i>Кількість відповідей</i>	<i>Відсоткове визначення</i>
повна	2	12
достатня	4	23
неповна	6	35
неправильна	3	18
немає відповіді	2	12

Деталізація та конкретизація даного завдання у другій його частині дозволила з'ясувати, які саме труднощі мають діти щодо знання природи рідного краю. Так, у відповідях дітей на питання №№1-2 було отримано, в цілому, позитивні результати, які надали 85% дітей ЕГ. Це пояснюється тим, що відповіді були достатньо загальними, не пов'язаними лише із взаємодією дітей з рослинами регіону.

Конкретизація відповідей на подальші питання дозволила з'ясувати, що малюки слабо орієнтуються в рослинності, яка пов'язана із місце їхнього проживання. Переважна більшість дітей ЕГ зазначила, що коло дому росте м'ята, любисток, липа. Неподалік у полі вони бачили звіробій, цикорій.

Розгорнуті відповіді при цьому моли надати лише 2-3 дітей, які доповнили свої слова показом рослин на картках.

Решта дітей або зосереджувалася на розгляданні рослин та не змогла одночасно їх описати, або взагалі мала неповні знання регіональної рослинності згідно з вимогами чинних програм дошкільної освіти. В оцінюванні відповідей дітей на завдання №2 методики роботи за картками отримали наступні результати (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Результати оцінювання виконання дітьми завдання за картками №2

<i>Оцінювання відповіді</i>	<i>Кількість відповідей</i>	<i>Відсоткове визначення</i>
повна	-	-
достатня	3	18
неповна	6	35
неправильна	6	35
немає відповіді	2	12

Отже, аналіз результатів проведеної з дітьми старшої групи індивідуальної бесіди дає нам змогу зробити наступні висновки:

1. Діти достатньою мірою обізнані з проблемою охорони природи, знають норми поведінки у природі; знають елементарні способи надання допомоги рослинам;
2. Дошкільники слабо обізнані в основах біології рослинного світу, оскільки у ДНЗ не на належному рівні здійснюється природничо-дослідницька робота, яка є обов'язковою за вимогами чинних програм дошкільної освіти та слугує засобом формування світогляду взагалі й екологічної поведінки, зокрема.
3. Добір змісту і форм роботи зі старшими дошкільниками, як визначається з їхніх відповідей, також не відповідають сучасним підходам до морально-екологічного виховання дітей та молоді й лишаються традиційними для дошкільної педагогіки 1980-1990 років.

Проведені діагностичні методики з дітьми 5-ти років ЕГ за інформаційно-пізнавальним засвідчили наступні результати (табл. 2.3):

Таблиця 2.3

Розподіл дітей за інформаційно-пізнавальним критерієм екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період

Рівні	Кількість дітей	%
Середній	4	24
Задовільний	6	35
Низький	7	41

Розглянемо отримані результати визначення **емоційно-мотиваційного критерію**, який ми могли проплазувати з проведеної індивідуальної бесіди №2, яка мала на меті з'ясувати відношення дітей до участі в заходах екологічного спрямування та відповідних формах роботи, яка проводиться у садочку.

Стосовно проведення занять на природі, усі діти ЕГ вказали, що такі заняття проводяться, проте, їх бажано було б проводити більше. Так само оцінили діти й регулярність проведення екскурсій до об'єктів природи міста. Переважна більшість дітей вказала, що їх здійснюється невелика кількість. У садочку відсутня екологічна кімната, оскільки немає місця для її створення, проте дуже гарний куточок природи створено у груповій кімнаті. 45% дітей пригадали більше 5-ти видів дослідів, які проводилися у вказаному куточку; 30% змогли назвати лише 3 з таких елементів екологічної роботи, решта дітей дала нечіткі відповіді.

Усі малюки зазначили, що їм подобається доглядати за рослинами, при цьому 66% респондентів вказало, що більшою мірою вони доглядають за кімнатними рослинами, 25% опитуваних із задоволенням доглядає за

городом та квітником. Решта дітей не виявили зацікавленості доглядом за рослинами.

Нас цікавили відповіді дошкільників стосовно їхньої оцінки ефективності екологічних заходів, які проводяться у садочку улітку. Серед найбільш цікавих, діти визначили: тривале спостереження та догляд за рослинами на городі; екскурсії до місцевого парку та розглядання ярусності рослин; екскурсія з елементами туризму «Літо починається», народознавче свято Зеленої неділі (з елементами екології) та піших похід за меді міста спільно з батьками. Ці заходи проводилися як в поточному році, так і у попередні роки перебування дітей у садку.

За відповідями дітей 60% батьків не надто зацікавлені своєю безпосередньою участю в екологічних заходах, які проводяться у ЗДО. Проте, в природо-екологічних заходах (допомога вихователям в оформленні ділянок городу, квітника, насадження дерев та догляд за ними), батьки краще беруть участь.

Діти вказали на те, що батьки практично не залучають їх до догляду за кімнатними рослинами. Лише 15% малят допомагають дорослим на ділянці саду або городу. Ми дізналися, що лише 2/3 дошкільників із задоволенням займаються різними видами догляду за рослинами та тваринами. Ми звернули увагу, що малята у відповідях вказали на те, що лише 35% батьків завжди пояснюють їм не зрозумілі ситуації у взаємодії з елементами навколишнього світу.

Отже, можна вказати, що емоційно-мотиваційний критерій визначив неповномірне ставлення дітей до взаємодії з природними елементами, їхню слабку мотивацію на більш якісне спілкування з ними. Також слід відмітити практичну відсутність мотивації дітей на самостійні пошуки та відкриття, які набуваються у тісному контексті з навколишнім.

Результаті кількісного та якісного розподілу дітей ЕГ стосовно емоційно-мотиваційного критерію екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період

представлено у табл. 2.4

Таблиця 2.4

Розподіл дітей за емоційно-мотиваційним критерієм екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період

Рівні	Кількість дітей	%
Середній	3	18
Задовільний	7	41
Низький	7	41

Перейдемо до висвітлення отриманих результатів запровадження діагностичних методик за *учинково-діяльним критерієм*, який перевірявся за допомогою проведення спостереження за проявами поведінки дітей в їхній взаємодії з об'єктами природи у літній оздоровчий період. Така методика використовувалася нами у процесі проведення таких форм роботи, як: праця в природі (робота на городі та в квітнику); екологічні екскурсії (2 форми роботи); досліді з елементами природи (проводилися вихователем в груповій кімнаті).

З'ясовано, що вихователь достатньо ретельно планує проведення таких заходів, вони містять необхідні елементи (структурні частини заняття, в основному – мають проблемне змістове визначення). Проте, методи та прийоми, які добираються в роботі, не завжди спрямовані на якнайповнішу ефективність пізнання дітьми природи, емоційно-чуттєвого сприймання її сутності, а також спонукання дітей до добродіяння на благо природи.

Зокрема, при проведенні дитячої праці в природі не було поставлено цікавих завдань до кожного виду роботи. На нашу думку, діти розуміли логіку такої роботи тільки як догляд за рослинами, але вивчення особливостей їх зростання, вплив природних чинників щодо цього не були

наявними. Через це діти не визначали особливих емоцій у процесі роботи, їх праця була швидше буденною, механічною.

У процесі проведення екологічної екскурсії (до найближчої водойми), педагог витримав усі вимоги до її організації. Проте, повністю був відсутнім такий напрям роботи, як проведення елементарних дослідів з об'єктами природи. Хоча саме в червні дуже активно вегетують рослини, спостерігаються значні фітоценозні зміни.

Діти виявляли радісні почуття у процесі перебування на природі, проте робота вихователя щодо накопичення у малят досвіду емоційно-чуттєвих переживань не була здійснена. Також діти не виявляли самостійності та ініціативності щодо виконання завдань, які ставив вихователь, оскільки вони мали формальний характер, були нецікаві дошкільникам.

Нами визначено, що педагоги не приділяють належної уваги проведенню рухливих ігор дітей у природі, хоча цей вид роботи допомагає дітям зблизитися з навколишнім світом, зняти розумову напругу у від занять або тривалого сидіння, відпочити, погратися з друзями тощо. Оскільки у літній період збільшується обсяг годин перебування малят на свіжому повітрі, вихователю сіл ретельніше продумувати діяльність як самих малят, так і спільно з педагогом.

Також ми спостерігали за емоційно-поведінковими визначеннями дітей у процесі проведення елементарних дослідів. Як було зазначено вище, вони, так як і в зимовий період, проводяться в груповій кімнаті. Садок має слабе матеріальне забезпечення щодо здійснення даного виду роботи, відсутній мікроскоп, належна кількість збільшувального скла. Вихователь використовує, в основному, наслідувальний спосіб опанування навчального матеріалу, що на нашу думку, значною мірою знижує самостійність дітей в такому цікавому для них виді роботи.

Оброблені нами результати методи за **учинково-діяльнісним критерієм** екологічної вихованості дітей 5-го року життя представлено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Розподіл дітей за учинково-діяльнісним критерієм екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період

Рівні	Кількість дітей	%
Середній	4	24
Задовільний	7	41
Низький	6	35

Отже, за результатами проведення на констатувальному рівні методик з вихованцями середньої групи ЗДО, які постійно в червні відвідували садок і входили до ЕГ, було виявлено у них рівні екологічної вихованості. Узагальнені дані рівнів подаємо в табл. 2.6:

Таблиця 2.6

Розподіл вихованців за рівнями екологічної вихованості дітей засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період (у %)

Рівні	Критерії			Усього
	Інформаційно-пізнавальний	Емоційно-мотиваційний	Учинково-діяльнісний	
Середній	24	18	24	22
Задовільний	35	41	41	39
Низький	41	41	35	39

Відповідно до отриманих результатів, нами було визначено та обґрунтовано рівні екологічної вихованості дітей 5-го року життя засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період:

Середній рівень характерний для дітей, які мають достатні знання у галузі живої та неживої природі, не можуть конкретизувати їх відносно сезонності, регіону зростання рослин. Діти мають загальні знання стосовно чинників впливу на вегетацію об'єктів природи, проте не завжди конкретизують їх стосовно стану природи, впливу природних факторів на живі організми. Дошкільники не сповна розуміють унікальність літнього періоду для зростання, зміцнення й загартування усього живого, в основному вони використовують шаблонні знання, набуті на заняттях. Малята визначають емоційність чуттєвого сприймання природних об'єктів та явищ, проте ці прояви не мають цілеспрямованості у певних видах педагогічно керованої роботи. Діти цього рівня володіють необхідними способами трудового процесу у природі, проте дії їх скеровуються вихователем і не визначають логіки догляду за рослинами у літній період. Таких дітей було виявлено 22% від загальної кількості малюків у групі експерименту.

Задовільний рівень притаманний п'ятирічним дошкільникам, які володіють слабким, проте достатньо широким за змістом арсеналом екологічних знань та уявлень. Набуті знання діти можуть почасти використовувати при аналізі станів природи, проте вони не спроможні визначати та озвучувати логіку розвитку природи у різні пори року. Малята за підказки дорослих можуть назвати представників рослинного світу свого краю, оскільки мають незначний інтерес до еколого-натуралістичної роботи. Працю в природі діти не визначають як необхідність дбати про неї. Цей рівень виявився притаманним 39% п'ятирічних малюків.

Низький рівень екологічної вихованості характерний для дітей 5-ти років, які мають достатньо обмежені знання про природу взагалі та природу рідного краю, зокрема. Вони мають слабку мотивацію щодо пізнання навколишнього світу природи, визначаючи перебування в ній як елемент організації власної життєдіяльності. Діти визначають емоційну піднесеність при спілкуванні з елементами природи, проте їх мало цікавить вивчення логіки розвитку її елементів, встановлення взаємозв'язків в основних її

процесах. Праця в природі розглядається ними як елемент трудової діяльності; відсутня спрямованість на набуття активної натуралістичної позиції. Цей рівень був наявним у 39% дітей середньої групи, які брали участь у нашому експерименті.

Таким чином, здійснивши експериментальне дослідження щодо з'ясування стану практики закладу освіти у напрямі роботи з дітьми 5-го року життя за попередньо розробленими критеріями та показниками, ми з'ясували, що дошкільники слабо орієнтовані на гармонійну взаємодію з природнім середовищем через неефективну організацію еколого-виховної роботи ЗДО у літній оздоровчий період.

2.3. Чинники впливу на екологічне виховання дітей п'яти років в їхній взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО

Вивчення стану практики закладу освіти передбачало організацію експериментальної роботи у самому садочку (щодо вивчення відповідних матеріальних умов), а також проведення діагностичної роботи з педагогами закладу, до компетенції яких входить проведення еколого-виховної та оздоровлюючої роботи з дітьми у дітей період.

Задля цього нами було розроблено наступні методики:

1. Програму та бланк цілеспрямованого спостереження за педагогічною діяльністю вихователя на прогулянці (різних видів) щодо визначення змісту екологічного виховання.
2. Анкету для вихователів закладу дошкільної освіти.

Анкета для вихователів складалася з 17 питань та містила три блоки інформації. Перший з них – паспортичка, заповнення якої надавало нам змогу з'ясувати висхідні дані анкетованого – його освіту, віку, стаж роботи тощо. Оскільки ми залучали до участі в анкетуванні усіх вихователів закладу, ми передбачали в логіці проведення даної методики те, що визначення

середньої кількості років стажу може слугувати для нас орієнтиром на те, наскільки досвід педагогів, великий стаж їхньої роботи можуть стати основою здійснення успішної еколого-оздоровчої роботи з дітьми.

Блок №2 містив питання, які стосуються основ проведення педагогічної роботи з екологічного виховання дошкільників з урахування сучасних підходів до його організації. Нас цікавило, які засоби, форми та методи цього використовуються у садку. У блоці №3 містилися питання, логіка яких була спрямована на з'ясування методичних осино діяльності вихователів у літній оздоровчий період щодо повномірного використання його оздоровчого, екологічно-вихованого потенціалу.

Перейдемо до аналізу отриманих нами результатів *анкетування вихователів ЗДО*. З'ясовано, що усі педагоги садочка мають вищу педагогічну освіту, з них профільну дошкільну – 75% від загальної кількості анкетованих. З відповідей ми визначили, що вихователі, особливо середньої та старшої груп проводять заплановані Програмою екскурсії в природу, проте це переважно відбувається у відвідуванні парків, скверів, природно-екологічних зон. Жодного разу не проводилися екскурсії на сільськогосподарські об'єкти та виробничі підприємства. На нашу думку, організація еколого-виховної роботи значно виграла б, коли б діти побачили умови зростання рослин на голоді, в саду, в теплиці, на городі, ґрунтовний аналіз яких надавав би педагог. Це б збагатило уявлення дітей про стан весняної або літньої природи.

Вихователі зазначили, що обов'язково проводять роботу по догляду за рослинами, але ця робота має характер організації трудової діяльності дітей.

Також ми з'ясували, що педагоги налаштовують малят на дотримання екологічної життєвої позиції, задля цього використовують переважно бесіди екологічного спрямування та читання творів В. Сухомлинського, Є. Чарушина, М. Пришвіна, Л. Толстого та сучасних українських авторів.

У даному садочку жодного разу з дітьми не проводилися екологічні вікторини, вихователі не використовують психолого-педагогічне

проектування як елемент тривалої роботи у галузі ознайомлення дітей з природою, що має сучасне змістове спрямування. Не використовуються такі форми роботи й влітку. У цю пору року роботу щодо оздоровлення дітей проводить, в основному, інструктор з фізичної культури та медичний працівник. Із елементів роботи стосовно перебування дітей в природному середовищі педагоги назвали піший перехід (спільний для дітей середньої та старшої групи, які відвідували садок улітку). У поході брали участь батьки. Проте еколого-виховний напрям роботи з дітьми не використовувався через складність в організації заходу.

За останні п'ять років у садочку один раз проходило Свято рідної природи для дітей старшої групи (вересень, пора збору врожаю). У закладі створено екологічну стежинку, вона функціонує впродовж усього року, у тому числі – влітку. Види робіт в ній цілком традиційні – догляд за рослинами, проведення запланованих спостережень для різних вікових груп.

Як було зазначено вище, педагоги практично не використовують таку інноваційну технологію розвитку й виховання дітей, як психолого-педагогічний проект типу П-3. Не створено такого проекту і стосовно вивчення об'єктів літньої природи.

Вихователі зазначили, що в літній період вони проводять такі заходи, як догляд за рослинами (кімнатними, на грядці та в квітнику), спостерігають за явищами неживої та живої природи. Продовжують діти вести календар погоди. Календар природи, за зауваженнями педагогів, не завжди регулярно заповнюється.

Педагоги пояснюють дітям позитивний оздоровчий вплив сил природи на організм людини влітку переважно шляхом бесід, пояснень. Інші методи роботи практично не використовуються.

Педагоги поповнюють знання з джерел мережі Інтернет та з періодики з дошкільного виховання. Але вони не надають переваги щодо створення методичних блоків, таких, наприклад, як: «Природа мого краю влітку», «Я під сонечком зростаю» тощо. Фенологічні спостереження вихователі

проводять у навчальний час (переважно – за холодної пори року), на заняттях з ознайомлення з природою та у 2-гу половину дня. Ми звернули увагу, що ознайомлення дітей з екологічними об'єктами рідного краю має безсистемний характер та взагалі не пов'язане із сезонністю.

Перейдемо до висвітлення результатів проведеного нами *цілеспрямованого спостереження за педагогічною діяльністю вихователя* на прогулянці (різних видів) щодо визначення змісту екологічного виховання. З'ясовано, що найбільшою мірою задіюється потенціал прогулянки за межі дитячого садка та екологічної стежинки. Останній об'єкт використовується переважно для проведення спостережень за зростанням рослин та в організації праці на городі та у догляді за квітами.

У процесі типової прогулянки вихователь використовував такі методи роботи, як обстеження, розглядання, пояснення, метод прямої аналогії, порівняння. Слід зазначити, що вихователь мав гарний рівень підготовленості до проведення прогулянок, проте їх тематичне спрямування було достатньо типовим, стосувалося вивчення назв рослин, їх будови, умов зростання. Дії вихователя не мали проблемного спрямування та не завжди визначали ефективний педагогічний контроль з сформованістю у п'ятирічних малюків екологічних знань та природо доцільних дій.

Розглянемо результати стосовно аналізу планування роботи закладу дошкільної освіти на період літнього оздоровлення дітей. З'ясовано, що планування ведеться ретельно, вихователі зазначають тематику роботи, форми її реалізації з дітьми. В основному використовується фізкультурно-оздоровчий напрям роботи, пов'язаний із проведенням ігор, елементів оздоровлення сонцем (пасивне загоряння), нескладної художньо-продуктивної діяльності та конструювання з піску. Також ведеться ретельний облік форм праці дітей в природі та з екологічного виховання. Зокрема, зазначено такі форми роботи, як: «Звідки дощ приходить», «Хмаринки восени та влітку», «Сонце гріє, сонце палить», «Як листочок зростає».

Користуючись отриманими даними, ми можемо сказати, що плани

пишуться традиційно, питання стосовно ознайомлення дітей із специфікою стану природи у літній період розкриваються недостатньо, хоча по 55% вихователів відповіли в анкетах, що вони планують означену роботу з дошкільниками на заняттях з довкілля (2 заняття та півріччя) та на заняттях з ознайомлення з природою (3 заняття в той же термін).

Також ми провели обстеження *стану матеріальної бази* закладу освіти з метою з'ясування його відповідності проведенню роботи з надання дітям знань про природу у літній оздоровчий період. Так, у садку практично відсутній інвентар для проведення форм екскурсійної та туристичної діяльності з дітьми. У садку замало рюкзаків дитячих, термосів для походів, немає жодної палатки не тільки для дітей, але й для дорослих.

У груповій кімнаті, у куточку природи, квіти доглянуті, знаходяться у гарному стані, проте їх перелік обмежений і не відповідає вимогам до видової різноманітності куточку. Через складності із оформленням відповідної документації у куточку немає папуги, хом'яка тримають батьки однієї із сімей і приносять його до садка за потреби. У куточку природи відсутня карта рослинності Сумщини (зокрема, - Шосткинського району). Не ведеться альбом такого спрямування. Наявні тільки невелика карта рослин та тварин України, хоча вона надає дітям узагальнені знання в галузі екології.

У середній групі відсутній мікроскоп для проведення дослідів, обмежено кількість збільшуваних скелець.

Таким чином, аналіз стану практики закладу дошкільної освіти дозволив з'ясувати, що процес екологічного виховання дітей 5-ти років у літній період не має ефективності як через невідповідність умов його організації, так і через неналежний рівень компетентності вихователів щодо проведення цікавої та корисної еколого-освітньої роботи з урахуванням періоду оздоровлення дітей та стану природного середовища. На цій основі нами було визначено педагогічні умови оптимізації процесу екологічного виховання дітей 5 років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО, характеристику яких буде надано у п. 3.1.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

З метою з'ясування реального стану практики закладу дошкільної освіти нами було проведено експериментальне дослідження (на констатувальному етапі). За його результатами можна засвідчити наступне:

Нами було розроблено діагностичні методики, які передбачали два напрями роботи з дітьми середнього дошкільного віку та педагогами ЗДО. Ми використовували наступні діагностичні методики: індивідуальну бесіду з дітьми, виконання завдання екологічного спрямування за використання карток, цілеспрямоване спостереження за емоційно-поведінковими проявами дітей, спостереження за педагогічною діяльністю вихователя на прогулянці, анкетування вихователів.

У напрямі роботи з педагогами з'ясовано, що робота з екологічного виховання дошкільників займає важливе місце, проте застосовуються переважно традиційні підходи, перш за все – у використанні методів та форм її організації. Вихователі одностайно визначали необхідність раннього закладання у дитини основ екологічного світобачення та екологічної культури як результату відповідного напрямку виховання. Однак, практика виявила рутинний перебіг педагогічного процесу на початку літнього оздоровчого періоду.

За відсутності занять з ознайомлення дітей з природою вихователі більшою мірою звертають увагу на задіявання форм оздоровчої роботи, переважно – через проведення рухливих ігор на прогулянках. Слід вказати, що сам потенціал прогулянки в її екологічному спрямуванні у літню пору повністю не використовується, оскільки робота педагогів має певну непродуманість та безсистемність.

Вихователі, як визначило проведене нами спостереження за використанням ними методичних основ, використовують достатньо вузьке коло методів та методичних прийомів. Так, функціонування екологічної стежинки не підкріплюється цілеспрямованою роботою щодо формування у

дітей уявленнь біоценозу. Прилегла територія садка не сповна використовується для проведення різноманітних дослідів дітей у природі, немає відповідних приміщень для активного та пасивного загартування дітей.

Вихователі вказують на те, що влітку слід більшу увагу присвятити проведенню таких видів роботи, як піші переходи, але вони мають переважно фізкультурно-оздоровче спрямування, а екологічна складова не має цікавих для дітей елементів.

Діти визначили достатні до віку знання екології, проте вони мають узагальнений характер, а потенціал природи влітку визначається дітьми шаблонно, не конкретизовано стосовно елементів живої та неживої природи. Відповіді дітей засвідчили, що інформація надається вихователем переважно репродуктивними та частково-пошуковими методами.

Ми з'ясували, що у садочку проводяться необхідні заходи дитячого експериментування, проте влітку вони практично відсутні, більшою мірою проводяться спостереження під час прогулянок. Особливості розвитку рослин у літній період оздоровлення залишають мало дослідженими дітьми.

З метою з'ясування екологічної вихованості дітей 5-ти років нами було розроблено критерії (інформаційно-пізнавальний, емоційно-почуттєвий, учинково-діяльнісний) зазначеного процесу та відповідні щодо цього показники. До кожного з показників дібрано відповідні діагностичні методики, результати яких проаналізовано та узагальнено.

Визначено три рівні екологічної вихованості п'ятирічних дошкільників: середній, який характеризує 22% малюків групи; задовільний, який наявний у 39% дошкільників та низький, притаманний 39% п'ятирічок.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5-ТИ РОКІВ ЗА ВЗАЄМОДІЇ З ПРИРОДОЮ В ЛІТНІЙ ОЗДОРОВЧИЙ ПЕРІОД У ЗДО

3.1. Принципи та педагогічні умови екологічного виховання дітей 5 років у літній оздоровчий період за взаємодії з природою

Провівши експериментальне дослідження із вивчення реального стану роботи з дітьми середньої групи щодо ознайомлення їх з природою, формування у них основ екологічної культури у літній оздоровчий період, ми визначили необхідність створення коригувальної програми щодо підвищення ефективності зазначеного процесу. Розробка даної програми потребувала конкретизації принципів її дії, умов реалізації, а також форм та методів, які будуть використовуватися у напрямі роботи з дітьми та вихователями.

Розглянемо ті принципи, які є найбільш прийнятними стосовно проблеми, яка досліджується нами.

Принцип створення емоційно збагачених виховних ситуацій.

Цей принцип реалізується за умови існування виховної ситуації, що викликає емоційні переживання дитини й спонукає до дії. Керуючись ним, ми дотримувалися думки, згідно з якою малюкам потрібно демонструвати норму поведінки не у вигляді якогось поняття, а шляхом надання можливості розігравати й одночасно переживати різні ситуації, події, колізії, на основі яких у них формуватиметься гуманістична сфера. Адже лише емоційно пережите знання про об'єкти навколишнього світу, у тому числі – природи, може набувати для дитини особистісної значущості, спонукати її до гуманного вчинку.

«Співпереживання є дієвим механізмом свідомого прийняття суб'єктом моральних норм. Саме на його основі здійснюється формування поведінки,

не орієнтованої на зовнішнє підкріплення», – зазначає І. Бех [4, с. 45]. Така інформація сформує в малюка емоційне переживання, яке пов'язуватиметься не лише з конкретною людиною, а з узагальненим способом дії у певній ситуації, і моральна настанова регулюватиме його відносини з іншими людьми.

Аналіз праць Ш. Амонашвілі, І. Беха, В. Сухомлинського дозволяють зробити висновок, що найбільш адекватним способом розкриття потенційної здатності дошкільника до саморозвитку, прояву гуманних почуттів, формування гуманістичних рис характеру вбачається використання методу виховних ситуацій. За визначенням І. Беха: «Виховна ситуація – це соціальні умови, за яких дитина у стосунках з дорослим засвоює соціальні норми поведінки [там само].

У багатьох сучасних психолого-педагогічних дослідженнях підкреслюється, що завдання виховання гуманних почуттів та відношень у дошкільників повинні вирішуватися не в лабораторних умовах і не через інтерпретацію художніх творів чи проєктивних ситуацій, а в реальній практиці дитячих стосунків, у збагаченому педагогічному середовищі ЗДО.

Принцип наступності й послідовності. Означений принцип передбачає наступність і послідовність у реалізації напрямів та етапів навчально-виховної роботи з формування основ безпечного співжиття серед людей. Саме наступність і послідовність, на думку А. Богуш, допомагає ввійти дитині в нове середовище й запобігає кризовим явищам у її психічному розвитку, що так важливо для внутрішнього почування.

Принцип цілісності. Виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку організовується як цілісний педагогічний процес, що спрямовується на формування цілісної картини сучасного соціального світу й визначає місце дитини в ньому; охоплює всі сфери життєдіяльності дитини та здійснюється в навчально-виховній діяльності усіх соціальних інститутів (дошкільного навчального закладу, сім'ї, громадськості) за умови інтеграції їхніх впливів. У дошкільному навчальному закладі концентрується

організаційно-педагогічна єдність вимог педагогічних працівників і батьків, громадськості навколо означеної проблеми, що дає змогу доповнювати й підсилювати виховний вплив дорослих на процес виховання у дітей безпечної поведінки у довкіллі.

Проаналізуємо ті найбільш суттєві педагогічні умови, які впливають на ефективність екологічного виховання дітей у закладі дошкільної освіти, який визначається специфікою перебування дітей в літній період оздоровлення.

Умова 1. Досягнення системності педагогічних впливів на розвиток екологічної культури дитини

Реальна можливість оволодіння дітьми старшого дошкільного віку елементарними прийомами практичного догляду за рослинами і тваринами куточка природи в ДНЗ, за культурними та дикорослими рослинами ділянки ДНЗ, навичками спостереження, експериментування та ін. видами діяльності є для дошкільної педагогіки «аксіомою» (Н. Кондратьєва, С. Ніколаєва, Н. Рижова, О. Усова, Д. Ельконін та ін.), більш того, ці навички практичної діяльності слугують невід'ємним показником рівня загального розвитку, освіченості дошкільника та готовності його переходу до початкової школи.

Для повноцінної та ефективної екологічної освіти дітей повинні бути створені відповідні умови, які багато в чому пов'язані із валеологічним вихованням та надання дітям знань про здоровий спосіб життя. Особливо значущим це є у літній період, коли природа розкриває для дітей свої багаті можливості.

Педагогічні впливи на дитину у будь-якому виді діяльності визначають ефективність за умови їх комплексності (або інтегративної основи). Стосовно проблеми, яка досліджується нами, слід наголосити на важливості поєднання таких напрямів роботи, як екологічний, оздоровчий та валеологічний. У період літнього оздоровлення дітей їх реалізація стає максимально можливою та визначає найбільший ефект стосовно ознайомлення дітей із природним довкіллям.

Умова 2. Використання методів та прийомів, адекватних особливостям світосприйняття малюка 5-ти років при його взаємодії з природою.

Серед найсуттєвіших складових екологічного виховання дошкільників слід назвати такі методи, як:

1) *спостереження*, яке є методом чуттєвого пізнання природи; надає можливість здійснювати циклічну організацію такої роботи за стаціонарними об'єктами природи за будь-якої пори року та проводиться з дітьми, починаючи з молодшого дошкільного віку. проведення такої форми роботи може бути організовані на прогулянках, які є особливо значущими для дітей 5-7 років, яким доступна й різна за спрямованістю природоохоронна діяльність.

2) *прогулянки*, які є традиційною повсякденною формою еколого-виховної роботи, де діти сполучають елементи дозвіллевої, оздоровчої та навчальної діяльності, сполучити їх із руховою, конструювальною тощо.

3) *екскурсії* є формою та методом організації роботи з екологічного виховання, які дозволяють включити в себе, переш за все, спостереження

4) *моделювання*, яке дозволяє зрозуміти складні процеси в ній за допомогою штучно створених замінників. Особливо доцільними у сучасній екологічній роботі з дітьми старшого дошкільного віку визначаються так звані екологічні проекти. Під ними розуміються такі види практичних заходів, які спрямовуються на вивчення дітьми навколишнього природного середовища, уточнення його реального стану, набуття дітьми норм та умінь еколого доцільної поведінки; залучення дітей до здорового способу життя.

Особливу увагу на значення такої технології звертає В. Маршицька, виділяючи наступні специфічні характеристики проектного методу, коли він:

- a) пов'язує педагогічний процес із реальною взаємодією дошкільника як із природним, так і з іншими видами довкілля; педагог здійснює функцію супроводу дитини в різних формах організації її життєдіяльності;
- b) така технологія надає можливість для дитини розширювати життєвий та

екологічний досвід як у безпосередній взаємодії з природою, так і опосередковано – через перегляд відео матеріалів, проведенні дослідницької роботи, зустрічей з екологами та захисниками природного довкілля тощо [35, с. 8];

Метод моделювання займає суттєве місце у системі екологічного виховання дітей. До нього слід віднести роботу з календарем природи, ознайомлення з творами живопису, музичним мистецтвом тощо. Цей метод, на думку С. Ніколаєвої, дозволяє наочно продемонструвати дітям, наскільки природа надихає людей, формує гуманні почуття, надихає на гарні справи. У моделюванні можна використовувати метод *«віддзеркаленого відображення природи»*, коли педагог застосовує у роботі з дітьми спеціальні ігрові навчальні ситуації [42].

5) ігри екологічного спрямування. У роботі педагога стосовно екологічного виховання малюків використовуються різні види ігор, у тому числі – дидактичні *екологічного змісту*, переважно це є ігри настільно-друковані.

Можна також за теплої пори року проводити з дітьми рухливі ігри в природі, які, окрім оздоровчої функції, будуть розширювати знання дітей про стан природи, про життя людей, їхню працю. Гарним прикладом щодо можуть бути ігри з ознайомлення з працею дорослих, такі, як «Печу, печу хлібчик», «Посіяла огірочки», «Ой, у нас на лузі», тощо .

Окремо слід назвати велику роль *сюжетно-рольових ігор* у формуванні екологічної культури дітей дошкільного віку. Ці традиційні ігри не втрачають й на сьогодні свого потенціалу щодо навчання та виховання дошкільників. Вона надає дітям суттєвої мотивації до екологічної діяльності, сприяє емоційному піднесенню під час її проведення, заохочує малят до спілкування з природою, пізнання способів взаємодії з нею, трудових нескладних процесів тощо.

Такими іграми можуть бути: «Матуся вирощує квіти в саду», «Трактористи», «Шофери» тощо.

Умова 3. Забезпечення належного рівня готовності вихователів до проведення еколого-виховної роботи з дітьми у літній період. У період дошкільного дитинства слід сформувавши у малюка екологічну грамотність як передумову подальшого формування екологічної культури особистості. Процес екологічної освіти майбутніх вихователів спрямований на підвищення рівня їхньої готовності до формування у дітей необхідних екологічних знань, уявлень та способів взаємодії з елементами природи. Сучасне суспільство та європейська освітня практика визначають комплексні підходи до формування особистості, здатної до раціональної взаємодії з природою у будь-який період року, такий, що повністю відповідає за власне здоров'я.

У працях вчених І. Суравегіної, О. Захлебного, С. Совгір, Н. Лисенко, Г. Беленької, С. Ніколаєвої, Н. Кот та ін. розглянуто окремі питання підготовки вихователів до ознайомлення дітей з природою та проведення еколого-виховної роботи у ЗДО. Проте, реалії сьогодення визначають необхідність посилення та удосконалення готовності вихователів до формування у дітей сучасної екологічної позиції – бережного ставлення до природних об'єктів, своєчасне закладання еколого збережувальної життєвої позиції, формування навичок екологічної поведінки тощо.

І. Трубнік, аналізуючи специфіку підготовки спеціаліста нової формації, виділяє три рівноцінні сторони педагогічної діяльності: виховну, навчальну та дослідницьку. При цьому як провідні якості виділяє коадаптаційну майстерність, мобільність та дослідницьку компетентність [61].

Таким чином, визначення основ нашої експериментальної програми з перевірки педагогічних умов організації екологічного виховання дітей 5-ти років за взаємодії з природою в літній оздоровчий період у закладі дошкільної освіти базувалося на низці принципів, розкритих нами у даному підрозділі, а також обґрунтуванні відповідних умов.

3.2. Методика організації роботи з перевірки педагогічних умов екологічного виховання дошкільників 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО

Проведена нами експериментальна робота (на констатувальному етапі) дозволила виявити ті педагогічні умови, які визначають найбільший вплив на організацію екологічного виховання дітей у період, коли не відбувається занять з ознайомлення дітей із природою, а інші форми роботи проводяться за полегшеного планування, мають підґрунтя оздоровлення дітей через проведення рухливих ігор, прогулянок з елементами відпочинку в природі тощо.

Саме тому виявлені нами умови слід було перевірити з тим, щоб звернути максимальну увагу на те, наскільки була ефективною наша експериментальна програма, що, у першу чергу, простежувалося б у результатах повторно проведених методик, особливо – з дітьми, які вже перейшли до старшої групи.

Як засвідчили результати констатувального експерименту, неефективність роботи з екологічного виховання можна пояснити недостатньою компетентністю вихователів стосовно специфіки літнього оздоровчого періоду та можливістю організовувати для дітей цікаві, альтернативні й комплексні за змістом форми еколого-виховної роботи.

Метою формувального експерименту було визначено підвищення ефективності екологічного виховання п'ятирічних дошкільників у період їхнього літнього оздоровлення у дитячому садку через реалізацію відповідних педагогічних умов реалізації даного процесу.

Завдання формувального експерименту:

- 1) підвищити рівень компетентності вихователів садочку щодо специфіки та методичних засад проведення еколого-виховної роботи з дітьми у період літнього оздоровлення;
- 2) забезпечити системність педагогічних впливів на розвиток екологічної

культури дитини 5-ти років;

- 3) розширити спектр форм та методів екологічного виховання за рахунок чого поглибити та розширити знання дітей про природне довкілля та еколого доцільну поведінку.

На вирішення першого поставленого нами завдання та з метою проведення пропедевтичної роботи з педагогами закладу дошкільної освіти, нами було проведено ряд заходів.

Так, на *педагогічній нараді* в ЗДО, ми виступили з доповіддю: «Сучасні підходи до функціонального забезпечення літнього періоду оздоровлення дітей: екологічний напрям». У виступі ми особливу увагу присвятили оновленню підходів до екологічного виховання дітей, яке усе більше визначається в контексті формування у них системи наукових знань, поглядів, переконань, які розкривають цілісність системи «людина – природа». Ми звернули увагу на запровадження основ еколого-валеологічної роботи, метою якої є формування у дітей та молодого покоління раціональних взаємовідносин особистості з навколишнім середовищем, а також стійкого ставлення до власного здоров'я.

На цьому з педагогічному зібранні ми анонсували педагогам ЗДО нашу експериментальну програму, розповіли про шляхи та терміни її реалізації, звернулися до вихователів із проханням стосовно проведення ключових форм роботи, які були найбільш складними стосовно їхньої підготовки та проведення (екологічний дитячий туризм, екологічні мандри вихідного дня (спільно з батьками), піший перехід).

Аналіз результатів попередньої етапу експерименту засвідчив необхідність підвищення рівня методичної обізнаності вихователів з питання організації роботи з дітьми у літній період. Задля цього ми улаштували *міні-методичний семінар*, в основі якого було ознайомлення педагогічних працівників закладу із новинками методичної літератури, через презентацію якою було проаналізовано сучасні форми організації еколого-оздоровчої роботи в літній період. Нами було представлено наступні матеріали

(використовувалися посібники, випущені у 2017-2019 рр.).

- 1 Організація і проведення прогулянок: середній дошкільний вік (укл. Ванжа С.М.).
- 2 Організація роботи закладу дошкільної освіти в літній оздоровчий період (укл. Остапенко А.С., Шинкевич О.В.).
- 3 Креативні прогулянки у дитячому садку (укл. В'юнник В.О., Ханіна О.Г.).
- 4 Ознайомлення з природним довкіллям. Середній дошкільний вік (укл. Сухар В.Л.).

Також спільно з методистом закладу нами було створено *виставку навчально-методичної літератури* з обраної нами проблематики, у тому числі – статті науковців, матеріали періодики з питань організації екологічної виховання дітей середньої групи тощо.

На сайт закладу дошкільної освіти ми виклали розроблені нами *матеріали* які стосувалися:

- 1) для батьків – «Допоможемо дитині пізнати природу влітку» (методичні відео поради).
- 2) для вихователів – методична презентація «Літні походи: вивчаймо природу».

Важливим напрямом нашої експерименту була робота зі дітьми. Логіка організації нашої експериментальної роботи зумовила наступний поділ дітей на групи експерименту: 17 дітей, які залишилися у середній групі на весь період оздоровлення увійшли до нашої ЕГ, з ними проводилася наша програма, яка реалізувалася в три етапи.

На першому, *організаційному етапі*, ми поставили за мету в короткий термін провести роботу, яка б готувала дітей до подальшої, більш складної в організації екологічної роботи. Наші заходи стосувалися:

Проведення заходів щодо ознайомлення дітей із правилами поведінки під час:

- 1) прогулянок з елементами піших переходів;

- 2) правил безпеки під час відпочинку на сонці, біля води, у лісі;
- 3) під час туристичного дозвілля.

Механізм включення названих факторів в педагогічний процес не вичерпується цілеспрямованою взаємодією дитини з ними, організованим педагогами. «Стихійне» взаємодія дитини з названими факторами формує її особистий екологічний досвід, який, у свою чергу, багато в чому визначає суб'єктивну позицію дошкільника в процесі екологічного виховання, яку необхідно враховувати, коригувати, на яку важливо спиратися, організовуючи процес формування екологічної вихованості.

З цією метою ми підготували для дітей в куточку книги *виставку літератури* «Природа – наш друг», у якій представили зразки рослин, які зростають на території Шосткінського району Сумщини. Для проведення опосередкованих форм ознайомлення дітей з природою нами було укомплектовано відео презентацію: «Рослини поряд зі мною».

Експериментальна робота на даному етапі передбачала проведення таких цікавих форм роботи, які б дозволили дітям, без включення до заняття елементів роботи, зацікавити пізнанням природи, включитися до її вивчення, милування нею. На цьому етапі нами походилися екологічні ігри, дві екскурсії (до парку та водойми).

З тим, щоб діти режимно включалися до запропонованих нами заходів, ми побудували наступний алгоритм еколого-виховної роботи, заснований на режимних моментах:

Прихід дітей з дому. Проводиться на подвір'ї, кожний раз у новому куточку природи закладу дошкільної освіти. Тут проходить уранішнє вітання малюків із природою навколо них, надалі – один з одним. Метою таких вітань є підвищення настрою дітей, створення позитивного емоційного клімату в колективні та при спілкуванні малят із вихователем, а також отримання дошкільниками позитивних вражень від взаємодії із природою.

Ведення календаря погоди – щоденний кількахвилинний захід, метою якого є формування у дітей звичок спостереження за навколишнім, умінь

визначати стани природи, фіксувати погодні явища. Цей метод ознайомлення дітей із природним довкіллям, на нашу думку, повинен розвивати у дітей аналітичне мислення щодо вивчення явищ природи (вітер та його характеристики, вплив на навколишнє середовище; чи є буревії та урагани у вашій місцевості? Що таке шквали вітру? тощо).

Еколого-оздоровчі прогулянки у першу половину дня, на нашу думку, повинні мати комплексний характер стосовно необхідної підтримки здоров'я дітей, а також є дуже ефективними щодо проведення таких елементів роботи, як елементарні досліди в природі, розповіді вихователя про особливості природного ландшафту, флори та фауни рідного краю. Після таких прогулянок можна складати з дітьми «Карту екологічного досвіду дитини», позначаючи ті місця на карті міста або селища, де безпосередньо побували малята або вихователь розповідав їм про своєрідність певного природного куточка рідного краю.

На нашу думку, така форма роботи повинна обов'язково підкріплюватися безпосереднім спілкуванням дітей із вихователем та малюків між собою. Ми, проводячи такі прогулянки за заздалегідь розробленими конспектами, включали такі методи, як «Розкажи собі, розкажи мені, розкажи йому (їй)», логіка яких була отримати відповідь на питання, поставлене вихователем після спілкування дітей із природою. При цьому, діти повинні спершу «подумки», визначити, що найбільш значущого вони дізналися від спілкування з природним об'єктом, дізналися з бесіди вихователя. А надалі малюки оголошували це в групі або «по секрету» говорити іншій дитині. Такий прийом ми використовували з тим, щоб якнайбільша кількість п'ятирічок одразу могла висловити своє враження від проведеної прогулянки. Ми привчали дітей говорити продумане, визначали у думці головне, наголошували на своєму позитивному ставленні до природи.

Загартування є обов'язковим елементом оздоровчої роботи у літній період, на чому наголошують нормативні документи МОН України та що обов'язково проводиться щоденно у садочку. Ми привнесли до такої роботи

літературно-екологічний підтекст, наприклад, активне та пасивне засмагання дітей супроводжувалося примовками та короткими віршиками про сонечко. Діти усвідомлювали, наскільки важливо улітку «поспілкуватися» із сонцем, отримати його життєдайні промінчики, які так важливі для усієї природи.

Щоденні обливання ніг дітей після денної прогулянки ми супроводжували відповідним фольклорним матеріалом про користь водички, купання тощо.

Слід вказати також на важливість такої режимної форми роботи, як *діяльність дітей у другу половину дня*. Маючи спрямування на поєднання прогулянки з предметно-продуктивною та трудовою діяльністю дітей (праця на ділянці городу або в квітнику) ми чергували їх, але головним завданням визначалася підтримка інтересу дітей до спілкування з природою, виховання працелюбності, навичок еколого доцільної поведінки.

Стрижневою лінією у проведенні такої щоденної комплексної роботи було:

- формування у дітей розуміння свого зв'язку із природою,
- виховання гуманістичних почуттів у живому спілкуванні з природними об'єктами,
- розширення екологічного досвіду дітей,
- визначення своєї екологічної життєвої позиції.

Другий, *емоційно-мотиваційний*, етап, мав на меті:

- 1) зміцнити позитивне ставлення дітей до світу природи,
- 2) забезпечити зацікавленість дітей процесом пізнання навколишнього світу;
- 3) виховувати гуманні почуття до об'єктів природи;
- 4) вчити дітей виявляти відповідальність по відношенню до об'єктів природи.

На цьому етапі, окрім режимних форм роботи з дітьми, ми використали таку, як екскурсія-мандрівка до замиського природного парку. Ми проводили наприкінці даного етапу (через два тижні), спільно з батьками та

вихователями групи. Зважаючи на вік дітей, проведення мандрівок в природу вимагає спільних зусиль з батьками, які допоможуть в організації заходу, а деякі з них продовжували вдома аналізувати флору та фауну рідного краю, вивчали разом з дітьми матеріали межи Інтернет, довідкову літературу. Тематика мандрівок має бути різною.

Скориставшись сезонним принципом, ми розробили такі теми літніх мандрівок: «Стежками рідної землі», «Сонячні галявини». Матеріали їх були розміщені на сайті садочка після проведення нами екскурсії-мандрівки. Ефективно організовані та ретельно підготовлені мандрівки мають великий вплив на емоції та почуття дошкільників, забезпечують комплексні дії на емоційно-ціннісну, інтелектуальну та дієво-практичну сферу, сприяють розвитку вищих почуттів особистості, залишають враження на все життя, спонукають до подальшого пізнання природи.

Обов'язковим компонентом у плані проведення мандрівки мають стати спостереження, виконання малятами творчих завдань, трудових справ, що допоможе навчити дитину розуміти природу, насолоджуватись її красою та унікальністю, вчасно надавати безкорисливу допомогу, дбайливо ставитись до її багатств. Чільне місце у системі такої роботи було надано забезпеченню поінформованості дітей про навколишнє природне середовище, що сприяло розвитку інтересів, ерудиції, допомагало 5-тирічним дошкільникам в усвідомленні себе невід'ємною ланкою у складній системі взаємозв'язків «природа-людина-суспільство», сприяло формуванню у дитини гуманного ставлення до навколишнього, перш за все – до природи, надання їй безкорисливої допомоги тощо.

У процесі дослідження було враховано той факт, що, у процесі екологічного виховання у ЗДО діти отримують знання про природу, які не є практично-орієнтованими. Тому ми пропонували дітям знання, які більшою мірою забезпечували процесуальну сторону гуманного ставлення до природи. Тобто ці знання, на нашу думку, мають бути практично-орієнтованими. Як підтверджують результати нашого дослідження, дитині

важливо уявляти внутрішню будову, морфологічну структуру того чи іншого природного об'єкта, а також чітко усвідомити його самоцінність, неповторність, унікальність і вміти подбати про нього у конкретній ситуації.

Знання – основа виховання екологічної культури особистості, важливий компонент процесу розвитку гуманістичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку. Та навіть добре засвоївши навчальний матеріал, засвоївши певні орієнтири та алгоритми дій, діти часто спрямовують свою діяльність на заподіяння шкоди, а їхнє ставлення до природи кваліфікується не як дбайливе, а як егоцентричне, споживацько-руйнівне і виявляється у байдужості, жорстокості.

У поєднанні із почуттєвим сприйняттям знання здатні пробуджувати певні переживання, слугувати спонукою до певних дій, спрямованих на позитивне перетворення і покращення довкілля. Тому наша увага була зосереджена на тому, щоб знання про природу набули суб'єктивного емоційного спрямування, виключно особистісного значення. Знання мають бути не байдужими, а розкривати значення світу.

За результатами констатувального експерименту нами було відзначено, що традиційна методика екологічного виховання дошкільників побудована на принципах, які не забезпечують повноцінного формування природоохоронних умінь та їх практичного застосування. Формування навичок дбайливого ставлення до природи можливе завдяки залученню дітей до спеціально створених уявних та реальних ситуацій, безпосередньої природоохоронної діяльності. Тому у зміст цього етапу у процесі екологічного виховання у ЗДО у період літнього оздоровлення ми включили різні види практичної діяльності дітей, спрямованої на охорону, збереження та відтворення природного середовища.

У практичній діяльності найповніше відображено знання дитини, емоційне ставлення до природи. У процесі діяльності відбувається формування елементарних умінь і навичок, чого бракує дітям цього віку. На це вказував ще В. Сухомлинський, доводячи, що гуманне ставлення до

природи формується за умови, якщо дитина своєю працею покращує навколишнє середовище «... якщо дитина буде творити красу своїми руками, вона не буде здатна заподіяти зло» [59, с. 211].

З метою естетизації побуту проводилась робота в квітнику та на діяльні городи. Створювалися «куточки краси», в яких діти за допомогою вихователя виявляли своє розуміння краси, гармонії природи. Працюючи на ділянках та у квітнику, діти вчилися поєднувати у своїй діяльності принцип корисності і краси, створюючи оригінальні природні куточки.

На третьому, *практичному етапі*, ми реалізували наступні завдання:

- 1) визначати знання, набуті дітьми у процесі проведеної нами експериментальної роботи;
- 2) визначати розуміння дітьми значущості літнього періоду як оптимального, самоцінного щодо життя природи та людини;
- 3) визначати гуманістичні почуття, отримані емоційні враження в художньо-естетичній діяльності;
- 4) визначати бажання подальшого спілкування з природою та пізнання її основ через участь в еколого рекреаційних заходах (спільно з батьками).

Даний етап був особливо значущим для організації нашої експериментальної роботи, оскільки він був достатньо складним в його організації, достатньо коротким за термінами проведення, а також потребував чіткого планування підсумкових експериментальних форм роботи з дітьми.

За результатами констатувального експерименту нами було відзначено, що традиційна методика екологічного виховання дітей в умовах ЗДО побудована на принципах, які не забезпечують повноцінного формування природоохоронних умінь та їх практичного застосування. Формування навичок дбайливого ставлення до природи можливе завдяки залученню дітей до безпосередньої природоохоронної діяльності. Тому у зміст цього етапу ми

включили різні види практичної діяльності, спрямованої на охорону, збереження та відтворення природного середовища.

Урахування діяльнісного підходу, опора на позитивний досвід спілкування дошкільників із природою стало основою даного етапу, а головною ідеєю – теза В.Сухомлинського стосовно того, що «ми прагнемо того, щоб усе життя вихованців було сповнене творенням у світі природи [59].

Проаналізувавши види практичних робіт, які виконують вихованці ЗДО, ми дійшли висновку про необхідність посилення природоохоронного аспекту напрямів екологічної роботи. Враховуючи це, ми визначили й охарактеризували напрями практичних дій, які можуть безпосередньо виконуватись дошкільниками в природі:

На нашу думку, мало розповісти малюкам про те, як це потрібно робити, кожна дитина має проаналізувати можливі варіанти розв'язання проблеми, внутрішньо пережити кожен із них і лише тоді обрати оптимальний. Ефективним, за нашим висновком, є створення ситуацій вибору дії, поведінки, проведення різноманітних цікавих форм, таких як «Екологічні вікторини», «Відгадайка».

У процесі аналізу подібних ситуацій дошкільники проектували їх на себе, використовуючи свої знання, віднаходили варіант їх розв'язання. Такі ситуації забезпечували емоційний вплив на дітей, створювали можливості для використання набутих знань, вибору тієї чи іншої програми дій. Вихованці ЗДО активно включалися в обговорення ситуацій, засуджуючи негативні вчинки дітей. Подібні завдання підводили дітей до необхідності активних екологічно доцільних дій у природі, що передбачав наступний етап.

Таким чином, результати формувального експерименту серед форм екологічної, валеологічної та оздоровчої діяльності, у процесі екологічного виховання у ЗДО найбільш оптимальним визначають такі, які уможливають комплексний вплив на особистість дитини, її емоційно-ціннісну, інтелектуальну та дієво-практичну сферу. За використання

потенціалу літнього оздоровлення дітей, серед найбільш ефективних було визначено різні види ігор, виховні справи, мандрівки, читання казок та літературних творів, а також обґрунтовано педагогічні умови щодо ефективного їх використання.

3.3. Оцінка ефективності педагогічних умов екологічного виховання дошкільників 5-ти років за взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО

Після проведення формувального етапу експериментальної роботи, необхідним постало визначення ефективності тих педагогічних умов, які впливають на ефективність процесу екологічного виховання дошкільників у період їхнього перебування в садку улітку.

Задля здійснення такої роботи ми провели контрольний експеримент, до якого було взято ті ж діагностичні методики, що й на констатувальному етапі проведення експерименту. Діагностичні зрізи проводилися за кожним критерієм екологічної вихованості дітей років відповідно до узятих діагностичних методик констатувального експерименту. Це уможливило отримання об'єктивних даних щодо рівнів екологічної вихованості дошкільників в умовах розробленої та апробованої під час дослідницько-формувальної роботи системи, включеної в процес екологічного виховання дітей в літній оздоровчий період.

Наша експериментальна робота здійснювалася з дітьми старшої групи (32 особи), частина з яких (17 дітей) відвідувала дитячий садок упродовж усього літнього періоду, брала участь у проведенні ними констатувального експерименту. Така специфіка проведення роботи у період неповної комплектації вікової групи, визначила для нас такий розподіл для роботи на контрольному етапі – діти, які були включені до роботи, продовжили входити до групи, яка мала назву ЕГ. П'ятирічки, які тільки-но перейшли до

старшої групи після літніх канікул вдома й не брали участі в нашій експериментальній роботі, увійшли до КГ експерименту.

Перейдемо до висвітлення отриманих нами повторних результатів. Спочатку діяльність спрямовувалася на накопичення дітьми інформації стосовно природи рідного краю, представників місцевої флори та фауни, специфіки їх розвитку у найбільш прийнятний щодо цього літній період тощо.

Дослідження **інформаційно-пізнавального критерію** засвідчило позитивні зміни в когнітивному підґрунті спілкування дітей з природою та знаннево інформаційних установках на взаємодію з дітьми з природою у період літньої вегетації. Діагностика інформаційно-пізнавальної основи спілкування дітей з природою засвідчила збільшення частки знань дітей про природу рідного краю, які були визначені нами з повторно проведеної індивідуальної бесіди.

Запропонованою нами системою роботи було передбачено формування у старших дошкільників екологічної поінформованості; збагачення інтелектуальної сфери дієво-практичними знаннями про природу і взаємозв'язки у системі «природа-людина-суспільство» дієво-практичного характеру.

На основі повторного проведення методик, що запроваджувалися на констатувальному етапі стосовно цього критерію з'ясовано, що сталися суттєві зміни у пізнавальному інтересі дошкільників до природи, збільшилися рівні їхніх знань про природу та вмінні оцінювати небезпечну для природи ситуацію. Як показують результати обстеження, позитивним наслідком проведеної експериментальної роботи виявилась тенденція підвищення у дітей орієнтованості у природничих знаннях.

Як засвідчили результати повторної бесіди з дошкільниками стосовно визначення їхніх знань про природу, відповіді 55% дітей ЕГ (у порівнянні з попередніми 35%) мали достатню обґрунтованість стосовно визначення специфіки живого, що є в природі рідного краю, способів співіснування з

ними тощо. Це діти ЕГ змогли визначити для себе у процесі нескладних експериментів у природі. Серед респондентів КГ приріст якості результатів за даними обох зрізів становив не більше 5%.

Результати повторного дослідження рівня знань, визначених нами з *роботи з картками*, засвідчують позитивну тенденцію якісного покращення процесу засвоєння, усвідомлення і переосмислення знань про природу, їх важливість на сучасному етапі історичного розвитку суспільства. Діти ЕГ більш свідомо, аргументовано застосовували знання про довкілля у своїх відповідях, демонстрували кращі знання про природу.

Їхні відповіді відзначались конкретністю стосовно кожної з пропонуванних ситуацій. У відповідях дітей прослідковувалась тенденція готовності надання допомоги, вміння використовувати знання відповідно до ситуації. У той же час, малята КГ визначали гірші знання, які отримали у процесі еколого-виховної роботи, перш за все – відсутністю комплексності знань про особливості вегетації природи рідного краю влітку.

Дослідження інформаційно-пізнавального критерію засвідчило, що дошкільники ЕГ, демонструючи вміння оцінки ситуації, творчо підходили до її розв'язання. У кожній із пропонуванних ситуацій діти знаходили проблему та пропонували власний варіант її розв'язання. Так, вправно розв'язуючи завдання блоку «Що я знаю про природу», діти ЕГ правильно називали фактори життя і росту рослин («тепло, повітря, поживні речовини, волога, сонячне світло тощо»), їхні органи та суттєві відмінності одного класу від іншого.

Тобто, є підстави стверджувати, що проведена робота з розвитку пізнавальних можливостей дітей старшого дошкільного віку, збагачення їхньої інтелектуальної сфери знаннями про природу рідного краю та існуючі взаємозв'язки у системі «природа – людина» позитивно впливає на пізнавальний інтерес до природи, рівень їхніх знань про природу.

Результати, отримані нами з повторного проведення методик за інформаційно-пізнавальним критерієм представлені у табл. 3.1:

Таблиця 3.1

Розподіл дошкільників ЕГ та КГ та за інформаційно-пізнавальним критерієм екологічної вихованості (на контрольному етапі експерименту)

Рівні	ЕГ (17 осіб)		КГ (15 осіб)	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Середній	6	35	2	13
Задовільний	8	47	8	53
Низький	3	18	5	34

Як визначаються результати таблиці, попри те, що у групах експерименту була не рівна кількість дітей, відсоткове визначення надало можливість говорити, що діти ЕГ значно підвищили рівень екологічних знань та уявлень, попри те, що в КГ налічувалася велика кількість дітей, які мають посередні й нижче знання про рідну природу, взаємозв'язки у природі, пов'язані із активним зростанням рослин тощо.

Майже 87% дітей КГ не виявили після перебування на літніх канікулах вдома належних та конкретизованих екологічних знань. Це є свідчення того, що напередодні вступу до школи вихователі мають докласти більших зусиль стосовно цієї групи дітей, для яких літній оздоровчий період не визначив інформаційні та пошуково-дослідницькі можливості щодо спілкування малят із довкіллям.

Перейдемо до аналізу результатів, отриманих нами за **емоційно-почуттєвим критерієм** екологічної вихованості дошкільників, відповідно до якого здійснювалося спостереження за емоційно-поведінковими проявами 5-ти річних дітей у різних організаційних формах.

Повторне проведення цієї методики засвідчило, що діти ЕГ більш емоційно, відкрито виявляли себе під час праці в природі, доглядаючи за рослинами на городі та в квітнику. Оскільки наша робота на контрольному етапі припала на початок осені, дошкільники ЕГ із сумом прибирали вже

зів'ялі квіти, пригадували, яким пишними та шатними вони були влітку. На нашу прохання діти пересадили ряд квітів, які можуть вегетувати й надалі, до зони садкової рекреації, ніби підтримуючи їхнє бажання розвиватися й квітнути.

У той же час, більшість дітей КГ вказало, що ці рослини вже віджили свій час та потрібно їх видалити, а навесні посадити нові. Відчувалося, що діти, які не доглядали з цими живими природними організмами, не сприймають спілкування з ними «живим нервом», не визначають співчуття й жалю до них, отже – гуманістичні почуття у більшості дітей КГ не пов'язані із конкретними проявами д стану об'єктів природи.

Нами також було помічено, що під час проведення екологічних екскурсій та в процесі роботи в екологічній лабораторії (де діти ЕГ звично включалися до проведення елементарних дослідів), малюки КГ поводити себе скуто, ця робота була їм практично незнайомою. Вони тривалий час вислуховували завдання, яке ставив їм педагог, а надалі діяли переважно за його вказівками. У той же час, діти, які звикли до тісного та безпосереднього спілкування із природними об'єктами, діяли самостійно, впевнено, одразу визначаючи для себе логіку роботи, її головні завдання.

Як підтверджують результати нашого дослідження, лише у процесі активної діяльності у вихованців ДНЗ починає формуватись певний тип ставлення до природи. Так, дитина може знати правила поведінки у природі, співчутливо ставитись до її об'єктів, які «потрапили в біду», але її дії будуть спрямовані не на користь природі.

Разом суттєво збагатилася гуманістична сфера особистості. Гармонійне поєднання в різноманітних форм роботи змістової та гуманістичної складової екологічного виховання дозволило на достатньо ефективному рівні задіяти його педагогічні домінанти, реалізувати визначені нами умови розвитку в дошкільників гуманістичних почуттів у процесі взаємодії їх з природою.

Узагальнені результати проведених методик за емоційно-почуттєвим критерієм екологічної вихованості дошкільників надано у табл. 3.2

Таблиця 3.2

**Розподіл дошкільників ЕГ та КГ та за емоційно-почуттєвим критерієм
екологічної вихованості**

(на контрольному етапі експерименту)

Рівні	ЕГ (17 осіб)		КГ (15 осіб)	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Середній	7	41	3	20
Задовільний	8	47	7	46
Низький	2	12	5	34

З таблиці можна визначити, що у дітей ЕГ, які тісно взаємодіяли з природою у літній період, вивчали її в нескладних дослідах, піклувалися про рослини, доглядали за ними, значно зросли якісні показники результативності екологічного виховання, що можна визначити як екологічна культура дітей.

З тим, у дошкільників КГ такі якісні характеристики емоційно-почуттєвого критерію залишаються вкрай низькими, а взагалі можна зазначити, що перебуваючи влітку на канікулах, діти, перебуваючи на природі, були переважно її пасивними спостерігачами, не включаючись з позиції екологічної взаємодії до великої скарбниці «людина-природа».

Коротко розглянемо ті результати, які ми отримали у результаті аналізу даних методи за *учинково-діяльнісним критерієм* екологічної вихованості дошкільників. Повторно було проведено спостереження, яке дозволило нам визначити наскільки змінилося володіння дітьми прийомами трудових дій, вони самостійно чи за допомогою вихователів доглядають за рослинами.

На нашу думку, саме рівень набутої малятами ЕГ самостійності дозволяє вказувати на ефективність роботи, оскільки за таких умов організації екологічної освіти дітей вона має першорядне значення. Усі програми дошкільної освіти рекомендують звертати увагу педагогів на те, щоб екологічна позиція дітей формувалася на основі реальних

природоохоронних дій, догляду за тваринами та рослинами відповідно до віку. Відомо, що допомога дорослого стосовно вище зазначеного потрібна дітям 3-4 років, а ті, які вступили до старшої групи повинні це роботи не тільки самостійно, але й за власним бажанням, технологічно правильно.

Покращились знання дітей стосовно технології виконання дій. Як вже було нами проаналізовано, на питання усної анкети про конкретні природоохоронні дії дошкільники ЕГ давали відповіді, достатньо глибокі для виконання ними діяльності, спрямованої на охорону, збереження і раціональне використання природи.

У той же час, дошкільники КГ на початку перебування у старшій групі мають переважно елементарні знання про способи надання допомоги рослинам, проте вони недостатньо обізнані в основах біології рослинного світу (відповідно до віку), що дуже ефективно засвоюється саме в літній період. На нашу думку, це обумовлюється тим, що природничо-дослідницька робота, яка є обов'язковою до проведення з дітьми 6-7 років за вимогами чинних комплексних програм і слугує засобом формування світогляду взагалі й екологічної поведінки, зокрема майже була відсутня на практиці стосовно малюків цієї групи експерименту.

Результати, отримані нами, засвідчують, що переважна більшість вихованців ЕГ (30%) покращили уміння й навички надання необхідної допомоги об'єктам природи; підтримувати їх належний стан; знають заходи безпечної поведінки у природі та уміло їх використовують (на констатувальному етапі експерименту – 35 % дітей КГ, на формувальному – лише 30 %).

Якщо при проведенні першого зрізу нами не було виявлено дітей з активно-дієвою позицією, то за результатами повторного зрізу 25% дітей виявляли активність у цьому питанні. Результати проведених методик за учинково-діяльнісним критерієм екологічної вихованості дошкільників надано у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Розподіл дошкільників ЕГ та КГ та за учинково-діяльнісним критерієм екологічної вихованості

(на контрольному етапі експерименту)

Рівні	ЕГ (17 осіб)		КГ (15 осіб)	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Середній	8	47	4	27
Задовільний	7	41	7	46
Низький	2	12	4	27

Підсумкові результати подамо в табл. 3.4, яка відображає в процентних показниках кожний із компонентів екологічної вихованості (Табл. 3.4):

Таблиця 3.4.

Розподіл дітей за рівнями екологічної вихованості, набутої під час літнього періоду оздоровлення

(на контрольному етапі експерименту)

Рівні	Структурні компоненти												Усього			
					<i>емоційно мотиваційний</i>											
	<i>До експ-ту</i>		<i>Після експ-ту</i>		<i>До експ-ту</i>		<i>Після експ-ту</i>		<i>До експ-ту</i>		<i>Після експ-ту</i>		<i>До експ-ту</i>		<i>Після експ-ту</i>	
	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>
Середній	24	24	30	25	18	18	35	20	24	24	40	25	22	22	35	25
Задовільний	35	35	55	40	41	41	55	40	41	41	50	45	39	39	50	45
Низький	41	41	15	35	41	41	10	40	35	35	10	30	39	39	15	30

Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив важливість проведення педагогами систематичної, цікавої, змістовної еколого-виховної роботи не тільки в основний період перебування дітей у садку, проте й в період їхнього літнього оздоровлення. Запровадження розробленої нами

програми засвідчило, що експериментально-дослідна робота сприяє удосконаленню здатності дітей орієнтуватись в інформаційному просторі, внутрішньої спрямованості на активну взаємодію з природою і усвідомленої природоохоронної активності, що впливає на покращення ставлення дітей до природи. Перебуваючи у літній період, діти повинні в цікавих педагогічних формах роботи, на основі експериментів, у пошуковій роботі поповнювати свої екологічні знання, розширювати світогляд.

Результати формувальної дослідницько-експериментальної роботи засвідчили загальне підвищення у старших дошкільників експериментальної групи рівнів екологічної вихованості, що проявлялося у динаміці знань про стан та розвиток природи у специфічних період вегетації – улітку, стосовно емоційних станів дітей, мотивації їх щодо екологічної поведінки та природоохоронної діяльності.

Позитивні зрушення по проведенню нашої експериментальної програми відбулися стосовно позиції педагогів на необхідність більш методично виваженого, осучасненого підходу до організації екологічного виховання дітей у літній оздоровчий період.

Вихователі визначили результативність роботи, вказали, що важливими для них є відео матеріали сайту, який ми створили для батьків та вихователів. На заняттях із дітьми вони продовжуються користуватися матеріалами створеної нами виставки літератури стосовно рослинного світу рідного краю.

Методист закладу освіти та вихователі усіх груп вказали, що слід взяти до уваги розроблене нами режимне включення дітей на основі певних напрямів роботи з ними (наприклад, фізкультурне, музичне, фольклорне, мовленнєво-творче) тощо. За результатами повторно проведеної анкети з вихователями ЗДО з'ясовано, що вони більшою мірою визначають актуальність проблеми екологічного виховання з огляду на найбільш вагомий питання розширення світогляду дитини, використання щодо цього більш складних технологічно, проте й більш педагогічно ефективних методів, наприклад, дитячого експериментування. Педагоги визначили, що вони

більшою мірою звертаються на теоретичному та практичному рівні стосовно питань нерозривної єдності людини, суспільства й природи; ролі емоцій у розвитку дошкільника та виховання щодо цього інтересу та гуманного ставлення до природи.

У ході проведених спільно з педагогами ЗДО заходів було вказано на те, що сучасне українське суспільство починає дедалі більше усвідомлювати гостроту екологічних проблем. Зокрема, гуманні стосунки, які найбільше вирізняють людину серед інших живих створінь на Землі, були, є й залишатимуться обов'язковою умовою гармонійного розвитку дитини і водночас повнокровним критерієм її особистісного формування.

Таким чином, завдяки запровадженню розробленої нами експериментальної програми з використання потенціалу періоду літнього оздоровлення дітей 5-ти років стосовно їх екологічного виховання, як засвідчили результати двох контрольних зрізів, було досягнуто оптимістичних результатів. Ми пояснюємо це логікою розробки та методичною правильністю проведення визначених заходів, використання ефективних форм і методів з екологічного виховання, які ми використовували стовно дітей експериментальної групи у період їх літнього оздоровлення у закладі дошкільної освіти.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Проведене нами експериментальне дослідження на формувальному етапі було спрямоване на перевірку попередньо визначених умов організації екологічного виховання дітей дошкільного віку, які перебували у період літнього оздоровлення у сфері цілеспрямованого педагогічного впливу у закладі дошкільної освіти.

Логіка розробки експериментальної програми визначалася тим, що частина дітей, які постійно будуть відвідувати дитячий садок у літній оздоровчий період, мають більше можливостей не тільки до загартування та зміцнення організму (як елементів оздоровлення), але й набуття знань та уявлень про навколишнє природне довкілля, яке визначається специфікою стану довкілля, вегетацією рослин, встановленням специфічних сезонних зв'язків у природі. Основи екологічного виховання дітей базуються на використанні безпосередніх та опосередкованих форм та методів роботи, проте певна частина дітей не може, у силу їх перебування на канікулах, повномірно визначати взаємозв'язки стосовно об'єктів жив та неживої природи, особливості догляду за рослинами влітку, у період їх найактивнішого зростання тощо.

Після проведення констатувального експерименту нами було виявлено наступні умови організації екологічного виховання у літній період, яке ми визначали у групі п'ятирічних дітей, а саме:

- 1) досягнення системності педагогічних впливів на розвиток екологічної культури дитини;
- 2) використання методів та прийомів, адекватних особливостям світосприйняття малюка 5-ти років при його взаємодії з природою;
- 3) забезпечення належного рівня готовності вихователів до проведення еколого-виховної роботи з дітьми у літній період.

У розробленій нами програмі роботи з дітьми використовувалися методи, як-от: робота з книгою, проведення екскурсій та цілеспрямованих

прогулянок з елементами дослідницької роботи з елементами у природі тощо.

Наша програма реалізувалася у три взаємопов'язані етапи роботи. На першому, організаційному етапі, ми поводили роботу стосовно ознайомлення дітей із природою рідного краю у формах безпосередньої та опосередкованої екологічної роботи, знайомили малят із правилами поведінки під час їхньої участі в еколого-рекреаційних заходах. На цьому етапі ми закріпили у проведенні щоденні режимно-екологічні заходи, ідеєю яких було максимальне наближення дітей до елементів загартування, руху, екологічного дозвілля тощо.

Другий, емоційно-мотиваційний етап, мав на меті підвищення інтересу дітей до живого спілкування з природним довкіллям через участь в цікавих заходах, проведенні пошукової та дослідницької діяльності, участі в колективних обговореннях відвідуваних екскурсій. Тут ми склали спільно з дітьми маршрути екологічних мандрівок, вивчали відеоматеріали з добірки «рослини мого краю». На третьому, практичному етапі, реалізувалися найбільш складні до проведення форми рекреаційно-оздоровчої роботи, у тому числі – спільно з батьками, а також такі, які стосувалися виявлення дітьми навичок праці у природі та природо доцільної поведінки.

За результатами проведених на контрольному етапі діагностичних методик, в ЕГ відбувся значний перерозподіл дітей із задовільного на низького рівнів екологічної вихованості на середній рівень, проте в КГ такі якісні та кількісні показники не набули значущості й свідчать про те, що за період літнього оздоровлення дошкільники КГ деякою мірою втратили набуті у минулій віковій групі екологічні знання та уміння.

ВИСНОВКИ

У результаті проведення дослідження на теоретичному та емпіричному рівнях ми прийшли до наступних висновків.

За першим завданням ми проаналізували теоретичні підходи до екологічного виховання й розкрили стосовно цього його психолого-педагогічні основи стосовно п'ятирічних дітей, які перебувають у літній оздоровчий період за безпосередньою взаємодією з природою.

Екологічне виховання дошкільників розглядається як процес свідомого сприйняття людиною природного довкілля та пов'язаного із цим середовища життя людини, її діяльності, соціалізації тощо. Перетворення навколишнього середовища, викликане вищезазначеними факторами, на сьогодні визначається як одна із найсуттєвіших характеристик екологічної культури людства. Екологічне виховання є процесом, який визначає систематичну педагогічну діяльність з дітьми, молоддю та у якості просвітницької роботи – з різними категоріями населення, яка спрямована на формування у них екологічної культури. Екологічна культура є не тільки результатом екологічного виховання, вони є частиною загальнолюдської культури, має спільні з нею основи та характеристики й може розглядатися як процес формування усвідомлено доцільного, логічного, правильного ставлення до об'єктів природи.

З'ясовано, що теорія екологічного виховання в останні десятиліття збагатилася суттєвими здобутками стосовно методики роботи з дітьми дошкільного віку. Формування екологічної культури – процес, який слід розпочинати з дитинства. З періоду раннього дитинства слід формувати у малюків бережливе й відповідальне ставлення до природного довкілля, уміти виправляти свої помилки стосовно спілкування з природою, визначати еколого доцільну поведінку.

За другим завданням ми обґрунтували сутність та зміст екологічного виховання дітей 5-го року життя. Змістом екологічного виховання

п'ятирічних дітей є два аспекти – передача їм відповідних знань про природу, як живу так і неживу; визначати роль живих істот для води повітря, сонця землі. Дітям надають знань про рослини, сезонні явища у природі, тварин, а також користь та шкоді діяльності людини стосовно природи. У середній групі малюків підводять до розуміння взаємозв'язків у природі, формують узагальнені уявлення щодо цього.

Важливого значення у реалізації змісту робіт з дітьми 5-6 років життя відіграють безпосередні спостереження, які проводяться вихователем у різні пори року. Слід особливо наголосити на важливості у цьому питанні літнього періоду, який фактично, виключається з освітнього процесу на період канікулярного перебування дітей удома. У той же час, особливий стан природи щодо її активної вегетації, встановлення специфічних зв'язків у тваринному та рослинному світі, об'єктами живої та неживої природи. Саме у середній групі на прикладі зростання рослин у дітей закладається розуміння явища біоценозу, що найбільш визначено у літній період. Також слід вказати на специфіку даного сезону в його оздоровчому спрямуванні, що розширює значення та уявлення дітей про здоровий спосіб життя.

У період літнього оздоровлення дітей можливо проведення широкого спектру форм та методів роботи, перш за все – цілеспрямованих спостережень, екскурсій до об'єктів природи, туристично-рекреаційних заходів, екологічних квестів, прогулянок, форм дослідницької діяльності у природі тощо. Ці види роботи можна сполучати з елементами фізкультури, рухливих ігор, загартування, працею в природі з елементами дослідництва тощо.

За третім завданням з метою вивчення реального стану практики закладу дошкільної освіти нами було розроблено та експериментально досліджено критерії, показники та рівні екологічної вихованості дітей 5-ти років, набутої за взаємодії з природою в літній оздоровчий період у закладі дошкільної освіти. На основі теоретичного вивчення джерел нами було визначено наступні критерії екологічної вихованості п'ятирічних дошкільників (інформаційно-пізнавальний, емоційно-почуттєвий, учинково-

діяльнісний) та їх відповідні показники.

З метою реалізації даних критеріїв задля вивчення екологічної вихованості дітей п'ятирічного віку та з метою вивчення реального стану практики закладу дошкільної освіти нами було проведено експериментальне дослідження (на констатувальному етапі). До кожного із зазначених критеріїв було дібрано відповіді методики діагностування. Експеримент, передбачаючи специфіку його проведення на формувальному етапі у канікулярний період літнього оздоровлення, проходив у квітні-травні розподіл дітей на групи експерименту не проводився.

Дослідження проводилося у двох напрямках роботи – з дітьми 5-ти років та вихователями. Використовувалися наступні методи експерименту: цілеспрямоване спостереження за емоційно-поведінковими проявами дітей 5-ти років у різних формах роботи у період літнього оздоровлення; спостереження за педагогічною діяльністю вихователя на прогулянці (різних видів) щодо визначення змісту екологічного виховання п'ятирічних дошкільників та особливостей його реалізації за добору засобів, методів і методичних прийомів еколого-виховної роботи; індивідуальна бесіда з дітьми; виконання завдання за картками; аналіз перспективного планування роботи закладу дошкільної освіти; анкетування вихователів.

З'ясовано, що вихователі визнають важливість проведення роботи з екологічного виховання дітей, проте розглядають її специфіку у літній період як більш спрямовану на організацію оздоровлення та відпочинку дошкільників, проведення нескладних видів еколого-виховної роботи, переважно-прогулянок. Аналіз методичної документації засвідчив формальний підхід до роботи з дітьми у даний період. П'ятирічки, визначаючи достатній об'єм екологічних знань та уявлень, не змогли визначити специфіку стану природи у період літнього зростання, взаємозв'язків між її об'єктами, не виявили знання рослин рідного краю, яких вони набули у процесі безпосередньої екологічної роботи.

За четвертим завданням нами виявлено та експериментально

перевірено умови організації екологічного виховання дітей 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО.

- 1) набуття комплексності та системності педагогічних впливів на екологічне виховання дитини;
- 2) добір ефективних форм, методів та прийомів, що відповідають особливостям світосприйняття дитини у її взаємодії з природою;
- 3) забезпечення належного рівня готовності вихователів до проведення еколого-виховної роботи з дітьми у літній період.

З метою коригування процесу екологічного виховання дітей у літній оздоровчий період нами було розроблено відповідну експериментальну програму, яка реалізувалася у період липня-серпня 2019 з малюками, які відвідували заклад у цей час та були включені до усіх форм нашої роботи.

З метою реалізації завдань формувального експерименту у напрямі роботи з вихователями ми провели ряд заходів, спрямованих на підвищення рівня їхньої компетентності стосовно специфіки екологічного виховання дітей у літній оздоровчий період. Задля цього ми провели: виступ на педагогічній нараді за темою «Сучасні підходи до функціонального забезпечення літнього періоду оздоровлення дітей: екологічний напрям»; міні-методичний семінар із ознайомлення з новітніми формами організації роботи з дітьми у літній період; виставку методичної літератури; поповнення сайту садочка відеоматеріалами «Цікава екологія влітку».

Робота з дітьми ЕГ реалізовувалася у три етапи. На першому, організаційному етапі ми поводили екологічні ігри, дві екскурсії (до парку та водойми). Нами було запроваджено еколого-режимний підхід до перебування дітей у садку. Ми готували дітей до участі у рекреаційно-екологічних формах роботи (елементи дитячого туризму), які проводилися пізніше. Еколого-оздоровчі прогулянки сполучалися з нескладними дослідженнями у природі.

На другому, емоційно-мотиваційному етапі, ми проводили форми роботи, спираючись на спрямовані на еколого-режимну організацію життя дітей, які мотивували малюків до пізнання природного довкілля,

пробуджували їхні гуманні почуття; формували позитивне ставлення дітей до світу природи. Проводилися, у тому числі, такі заходи: літні мандрівки «Стежками рідної землі», «Сонячні галявини», екскурсія-мандрівка до заміського природного парку (спільно з батьками); праця у природі з елементами дослідництва та експериментування. Третій, практичний етап, мав на меті вияв дітьми набутих у процесі нашої роботи екологічних знань та умінь екологічної поведінки та діяльності. особливу увагу ми звертали на самостійність дітей у такій роботі, вияви їх бажання подальшого спілкування з природою та пізнання її.

За п'ятим завданням шляхом проведення повторних діагностичних методик на контрольному етапі дослідження ми експериментально довели ефективність системи роботи з екологічного виховання дітей 5-ти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО. Шляхом зіставлення відсоткових даних, які ми отримали за кожним із розроблених критеріїв екологічної вихованості дітей ми визначили, що реалізована робота у групі дітей, які були включені до нашої системи роботи значною мірою відрізняється від тих даних, які характеризують якісну рівневість в КГ.

Так, спостерігається значний приріст кількісних результатів в ЕГ за кожним рівнем означеної вихованості. Середній рівень екологічної культури по завершенню експерименту визначився для 35% дітей ЕГ, яких на констатувальному етапі ми налічили 22%. Задовільний рівень став характерним у даній групі для половини (50%) малюків, яких на попередньому етапі було 39%. Особливо значимі результати стосовно низького рівня, з яким завершили участь в експерименті 15% дітей, коли попередньо їх було 39%. Це є свідченням активної, зацікавленої екологічної позиції дітей, їх бажання вивчати природу, спілкуватися з нею, набувати сил та здоров'я улітку.

У той же час, в групі дітей, які влітку не брали участь у нашій роботі, такі показники майже не змінилися. Все ще 75% малюків КГ посідають рівні нижче середнього, визначаючи низьку включеність до екологічної роботи,

слабкі знання щодо природи рідного краю, її вивчення та захисту.

Отримані результати є свідченням правильності в організації нашої експериментальної роботи, яка була спрямована на доведення можливості більш ефективного використання можливостей проведення цікавих, сучасних та дієвих форм та технологій екологічного виховання у найбільш прийнятний період для розвитку об'єктів природи та пов'язаних із цим завдань оздоровлення дітей.

Отримані нами результати засвідчують ефективність проведеної нами роботи й підтверджують висунуту нами гіпотезу стосовно ефективності умов організації екологічного виховання дітей п'яти років засобами взаємодії з природою в літній оздоровчий період у ЗДО.

Результати проведеного нами дослідження не вичерпують глибини та важливості обраної проблеми. Подальшого дослідження вимагають питання розробки програми «Вивчаємо природу влітку», яка надасть методичної виваженості проведенню роботи з дітьми кожної вікової групи у період літнього оздоровлення за їхнього перебування у закладі дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахметшина Л. Р. Педагогические условия повышения качества экологической образованности детей старшего дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Казань, 2003. 23 с.
2. Беленька Г. В., Науменко Т. С., Половіна О.В. Дошкільнятам про світ природи : метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку. Київ, 2013. 115 с.
3. Беленька Г. Взаємозв'язок фізичного та інтелектуального розвитку дошкільника в процесі пізнання ним світу природи. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*, 2004. № 4. С. 55-58.
4. Бех І. Д. Нравственность личности. Стратегия становления. Ровно, 1991. 171 с.
5. Ворошилова В. М. Педагогические условия организации процесса развития экологически направленной деятельности дошкольников при взаимодействии с природой : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 : Екатеринбург, 2002. 243 с.
6. Выготский Л. С. Обучение и развитие в дошкольном возрасте// Умственное развитие детей в процес се обучения. – Москва-Ленинград., 1935. С. 29.
7. Гардубей М. В., Барна Х. В. Експериментування як засіб організації діяльності у дошкільному навчальному закладі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Гуманітарні і суспільні науки*. №17 (12). 2014. С. 34-41.
8. Голубець М. Екологія й культура: до питання про структурно-функціональні зв'язки. *Ойкумена*. 1991. № 1. С 29-40.
9. Горопаха Н. М. Виховання екологічної культури дітей : посіб. для вихователів дошкільних закл. та вчителів поч. кл. Рівне : Волин. обереги, 2001. 212 с.

10. Гаврило О. Ігрові прийоми у процесі формування валеологічної компетентності дітей дошкільного віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Вип. 47. 2013. С. 67-73.
11. Гарифуллина И. В. Педагогические условия развития познавательного интереса младших школьников во взаимодействии с природой. автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Сургут, 2003. 24 с.
12. Горобаха Н. М. Виховання екологічної культури дітей : посібник для вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів. Рівне : Волинські обереги, 2001. 212 с.
13. Гуняга Н. А. Воспитание основ экологической культуры у детей старшего дошкольного возраста (На материале природы родного края) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Ростов н/Д, 2001. 21 с.
14. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://osvita.kr-admin.gov.ua> – Назва з екрану
15. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. Ростов на Дону: Феникс, 1996. 480 с.
16. Димова В. Н. Педагогические условия оптимизации процесса экологического образования дошкольников : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Екатеринбург, 2001. 22 с.
17. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (25 червня 1991 р.) / Закон України : В 11 т. Київ. : Ін-т законодавства, 1996. Т. 2. С. 46-78.
18. Закон України «Про дошкільну освіту». Електронний ресурс : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>. [Назва з екрану]
19. Запорожец А. В., Неверович М. З. К вопросу о генезисе, функции и эмоциональных процессов у ребенка. *Вопросы психологии*. 1974. №6. С. 59-73.
20. Зебзеева В. А. Субкультура детства как источник экологического

- развития детей в дошкольном образовании : автореф. дисс. ... докт. пед. наук 13.00.07 – теория и методика дошкольного образования. Екатеринбург, 2009. 43 с.
21. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації роботи в дошкільних навчальних закладах у літній оздоровчий період Додаток до листа Департаменту освіти і науки ОДА від 13.05.2014 р. №1484-41/2014
22. Иванова А. И. Методика организации экологических наблюдений и экспериментов в детском саду: пособ. для работников дошкольных учреждений. Москва: ТЦ Сфера, 2004. 56 с.
23. Калуська Л. В. Екологічна ігротека. Івано-Франківськ, 1999. 52 с.
24. Каплуновська О. Організація екологічної освіти в дошкільному навчальному закладі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2009. № 7. С. 9–13.
25. Кокуева Л. В. Воспитание дошкольников через приобщение к природе : методическое пособие. Москва: АРКТИ, 2005. 248 с.
26. Костюк О. Дослідницько-пошукова діяльність у формуванні пізнавального інтересу дошкільників до природи. *Педагогічний пошук*. №3 (83). 2014. С. 21.
27. Кот Н. М. Про нові аспекти змісту екологічного виховання дошкільників. *Бердянський державний педагогічний університет. Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2005. № 2. С. 54-59.
28. Креативні прогулянки у дитячому садку (укл. В'юнник В. О., Ханіна О. Г.) : метод пособ для вихователів. Харків. : Вид. група «Основа», 2015 р. 132 с.
29. Крисаченко В. С. Екологічна культура. Теорія і практика. Київ: Заповіт, 1996. 347 с.
30. Кшнясева Л. Л. Развитие личностно значимого отношения к природе детей дошкольного возраста в процессе экологического образования : Дисс. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.07 «Теория и методика

- дошкольного образования». Екатеринбург, 2003. 221 с.
31. Леонтьев А. Н. К теории развития психики ребенка. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособие для студентов высш. учебн. учрежд. Москва: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2006. 400 с. (Серия «Библиотека студента»).
32. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог-дошкільник: навч.-метод. посібник для ВНЗ. Київ: СЛОВО, 2009. 400 с.
33. Лихачев Б. Т. Структура экологической культуры личности и педагогические основы ее формирования. // *Эколог. образ : Опыт России и Германии* / под. ред. В. И. Данилова – Данильяна, С. Н. Глазачева, Р. Лоба. Москва : Горизонт, 1997. 218 с.
34. Маркова Т. А. Педагогические условия формирования экологической воспитанности детей старшего дошкольного возраста : дисс. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Маркова Т. А. Санкт-Петербург, 1999. 227 с.
35. Маршицька В. В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2003. 22 с.
36. Матвієнко С. І., Заплішний І. І. Українські народні рухливі ігри в дошкільному навчальному закладі: навч.-метод. посібник. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 3-є вид, переробл. та доповн. 143 с.
37. Маханева М.Д. Экологическое развитие детей дошкольного и младшего школьного возраста : метод. пособие для воспитателей ДОУ и педагогов начальной школы. Москва: АРКТИ, 2004. 320 с. (Развитие и воспитание ребенка).
38. Машкова О. В., Цветкова Д. І. Особливості організації сімейного відпочинку з дітьми дошкільного віку в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки.*

2017. Вип. 6. С. 187-192.
- 39.Методика ознайомлення дітей з природою в дитячому саду : учеб. пособ. для пед. училищ / под ред. П. Г. Саморуковой. Москва: Просвещение, 1992. 222 с.
- 40.Михеева Е. В. Становление экологической субкультуры детей в системе дошкольного образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования». Екатеринбург, 2009. 24 с.
- 41.Науменко Т. С. Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами авторської казки : автореф. дис. ... канд. пед. наук ... спец. :13.00.08 «Дошкільна педагогіка»; Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2008. 21 с.
- 42.Николаева С. Юный эколог. Система работы в старшей группе детского сада. Для работы с детьми 5-6 лет. Москва: Мозаика-синтез, 2010. 128 с.
- 43.Николаева С. Н. Методика экологического воспитания дошкольников: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. 3-е изд., перераб. Москва : Изд. центр «Академия», 2005. 224 с.
- 44.Николаева С. Н. Теория и методика экологического образования детей : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. Москва: Изд. центр «Академия», 2002. 336 с.
- 45.Організація і проведення прогулянок: середній дошкільний вік (укл. Ванжа С. М.): метод посіб. для вихователів. Харків: Вид. група «Ранок», 2017. 202 с.
- 46.Ознайомлення з природним довкіллям. Середній дошкільний вік (укл. Сухар В. Л.) : метод посіб. для вихователів. Харків: Вид. група «Основа», 2018. 147 с.
- 47.Організація роботи закладу дошкільної освіти в літній оздоровчий період (укл. Остапенко А. С., Шинкевич О. В.): метод посібник для вихователів ДНЗ. Харків: Вид. група «Ранок», 2014. 25 с.

- 48.Петяева Д. Ф. Развитие представлений о живой природе у дошкольников : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец.: 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования». Москва, 1991. 18 с.
- 49.Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч. посібник. Київ : Світич, 2010. 144 с.
- 50.Плохій З.П. Формування у дітей дошкільного віку екологічної культури (теоретичні та методичні аспекти): монографія. К. : ДП Вид. дім «Персонал», 2010. 319 с.
- 51.Половіна О. А., Гаращенко Л. В. Формування еколого-природничої компетенції дітей дошкільного віку: здоров'язбережувальний підхід. *Молодий вчений*. №8.1 (60.1), 2018. С. 47-52.
- 52.Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб для студ. вищих навч. закл. Київ:Академвидав, 2004. 456 с.
- 53.Потін А. Ф., Медвідь В. Г. Екологія: основи теорії і практики: навч. посібник. Львів: Новий світ: «Магнолія Плюс», 2003. 296 с.
- 54.Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. / Аксьонова О.П., Аніщук А.М, Артемова Л.В. та ін. / наук. кер. О.Л. Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.
- 55.Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. Київ: Вища школа, 1982. 214 с.
- 56.Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 1976. 416 с.
- 57.Рыжова Н. А. Экологическое образование в детском саду. Москва: Изд. дом «Карапуз», 2001. 432 с.
- 58.Сулейманова Г. В. Организация взаимодействия дошкольников с природой в летний оздоровительный период как условие экологического воспитания: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Казань, 2008. 23 с.
- 59.Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності. Київ: Радянська школа, 1966. 232 с.

- 60.Трамбак К. С., Шевцова О. А. Екологічне виховання у ДНЗ. Харків: Вид. група «Основа», 2016. 223 с.
- 61.Трубник І. В. Професійно-екологічна компетентність вихователя дошкільного закладу. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. 2007. №3. 204 с.
- 62.Ушинский К. Человек как предмет воспитания (Опыт педагогической антропологии), том I. Собрание сочинений: В 11 т. Т.8. Москва–Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С.11- 683.
- 63.Филиппова А. Р. Формирование аргументативных умений у детей старшего дошкольного возраста при ознакомлении с природой: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (дошкольное образование)». Челябинск, 2017. 21 с.
- 64.Фокіна В. Діагностика знань дітей дошкільного віку про об'єкти і явища природи. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. №7. С. 40-46.
- 65.Щодо організації роботи в дошкільних навчальних закладах у літній період Лист МОНмолодьспорт №1/9-198 від 16.03.12 року Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України №1/9-198 від 16 березня 2012 р.
- 66.Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. Київ: Вища школа, 1993. 324 с.